Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

ТИИЛЕЛГЕНИҢ БАЙЫРЛАЛЫ—БИЛЕ, ЭШТЕР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 111 (13111) 1986 чылдың май 9, пятница

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 көпеек

ДЕҢ-ДЕСКИ АЖЫЛДЫҢ АЧЫЗЫНДА

Тываның электри четкилериниң улуг коллективи чылдан чылче доктаамал өзүлделиг болгаш деҢ-дески ажылдап турар коллективтерниң бирээзи. Ол эрткен беш чылда чедип алган туруштарын салбаан болгаш бо чылдың эгезинден бедик көргүзүглерлиг ажылдап, республикада мурнакчы бүдүрүлгелерниң санында кирип турар.

Коллектив апрель айның бүдүрүлге планын ажыр күүсеткен болгаш чыл эгезинден тура 544 муң квт-шак электри энергиязын пландан ажыр берген. Ол ышкаш хереглекчилерге чылыг энергиязы бээриниң планы ажыр күүсеттинип келген. Ооң-биле чергелештир электри четкилериниң тус-тус бүдүрүлгелеринде, цехтеринде, бригадаларында энергия, материалдыг курлавырлар камналгазының талазы-биле боттуг ажыл доктаамал чорув турар. Чыл эгезинден тура электри четкилери боттарының ажыглалынга энергия чарыгдалын планнаттынганындан 175 муң квт-шакка эвээжеткен, ылаңгыя камналга дээш апрель айда шудургу ажылдың ачызында 100 ажыг муң квт-шак электри энергиязы камнап алдынган.

Бүдүрүлге ажыл-чорудулгазының болгаш камналга талазы-биле калбарган социалистиг чарышка дөрт айларның түңнели-биле бирги черни магистралдыг электри четкилериниң району (начальниги Сергей Цараев) ээлээн. Кызылдың электри станциязындан турбина салбырының коллективи база эки ажылы-биле шылгараан.

Коллективтиң ниити чедиишкиннеринге улуг үлүүн кирип турар мурнакчыларның олуруунда Кызыл станциязындан турбина салбырының улуг машинизи В. Крылов, Самагалдай участогунда электромонтер Алексей Сарыг, Бүрен-Хем участогунда тракторист Сергей Давaалай, Шагаан-Арыгда электромонтер Александр Кержикпей кирип турар.

Тываның электри четкилериниң коллективи 1986 чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың планныг даалгаларын, алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаадан эрте күүседир дээш шудургу, бедик тура-соруктуг ажылдап турар.

Т. НИКИТИНА,
Тываның электри четкилериниң план килдизиниң инженери.

ЛЕНИНГРАД. Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде Константин Дионисьевич Карицкий партизаннарның 5-ки алдарлыг бригадазын командылап чораан. Ленинградтың маадырлыг камгалакчыларынга улуг тураскаалдың тураскаал залында мраморда ооң адын алдын-биле бижээн.

1942 чылдың январьдан эгелээш К. Д. Карицкийниң болгаш ооң эштериниң эжелекчилерге удур айыыл-биле, өлүмнүг сегиржип алыышкыннар-биле долган партизанчы амыдыралы эгелээн... Дөртен дөрт чылдың мартта партизаннарның колоннаазын ол бүзээледен хосталган Ленинградты дамчыштыр эрттирген.

Совет Эвилелиниң Маадыры, алдарлыг комбриг К. Д. Карицкий өзүп орар салгалды патриотизмге кижизидер талазы-биле улуг ажылды чорудуп, партизан бригадазының хоочуннарының чөвүлелиниң даргазы боор турар болгаш аныяктар-биле мурнунда тулчуушкуннар боор турган черлерге барып, № 5 школа-интернаттың партизаннар алдарының музейинге идепкейлиг-биле шефтеп турар. Чыл санында Май 9-туң хүнүнде Константин Дионисьевич бодунуң дайынчы өөрү-биле ужуражыр, маадырлыы-биле мөчээннериниң тураскаалын хүндүткеп ёзулаары-биле Тиилелге шөлүнге чедип кээп турар.

ЧУРУКТА: К. Д. Карицкийниң мурнунда партизаннар чораан дайынчы эштери — сандружинник В. Д. Сорокина болгаш разведчик А. З. Нечаев олар-биле Ленинградтың маадырлыг камгалакчыларынга тураскаалдың чанында турары.

Н. БЕРКЕТОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

ТАЙБЫҢ ФОНДУЗУНГА

«Кызыл тудуг» эргелелиниң Л. П. Казанцев удурткан мурнакчы бригаданың кежигүннери дөрт айларның планның онаалдаларын чедиишкиннииг күүседип, 686 муң рубльдиң ажылдарын кылыр турган, ону 773 муң чедирген. Ол-ла эргелелде А. Л. Воронинниң, В. Е. Дубининиң бригадалары планнарын тус-тузунда 108 болгаш 100,8 хуу күүсеткеннер.

Эргелелдиң бригадалары апрель айның 26-да боттарының эки тура-биле субботник эрттиргеш, Тайбың фондузунче 500 рубльди шилчиткен.

В. ЗАЛУТСКАЯ.

БАЙЫРЛАЛГА БЕЛЕК

«Тыва суг тудуг» трестиниң № 2 кежүп чоруур механизастаттынган колоннаазы он ийиги беш чылдың бирги квартал планын чедиишкиннииг күүсеткен. План ёзугаар 398 муң рубльдиң ажылдарын кылыр турган, ону херек кырында 409 муң кылдыр боттандырган.

№ 2 КМК апрель айда Бии-Хем районунуң «Саян», Каа-Хемниң «Совет Тыва» совхозтарында суггарылга системазының тудугларынга ажылдап турганнар.

Тиилелгениң хүнүнге белек кылдыр апрель айның планын коллектив 105 хуу күүсеткен.

В. УВАРОВА.

ТАРЫЛГАНЫ—100 ШАКТА

Часкы хову. Мынчан ажылдап кылдынган шөлдер-биле эрткен чылдың хоорзунунуң өңнери дыка ылгалдыг көстүр. Ак база кара дилиндектер ховуну кежилдир шөйлүп чорув каан болур. Харын, орден, медальдарның каасталгазы сагышка кирер.

Алгый хөлдүң мырыңай кыдыындан эгелээш, Хадын-Ак-сының Артыы-Ооргага чедир чаптылган шөлде тракторлар шуужуп тур. Дилиндек бүрүзүнде бир трактор. Дөрт агрегат үрезин чашкан, дөрт агрегат минералдыг чемишчидилге төккен, ийи машина үрезин, ийи трактор чемишчидилге сөөрткен. Техникага дүрген дуза чедирер, кывар-чаар материалдар-биле хандырар болгаш үзээр-чаар база ажылды удуртур кижилер боттарының техниказы-биле шөл кыдыында чыылган. Дуржулга станциязының № 3 хову-трактор бригадазында тайбың тулчуушкунунуң байдалы бурунгу хүн мындыг болду.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Александр Федорович Горбанюк удурткан бот-орулга-чарылгалыг бо коллектив бригада керээзин ёзугаар үш чыл ажылдап турар. Он тракторлуг, үжен хире кежигүннүг бригадада тос муң гектар тарылга шөлү быжыглаттынган. Кижи бүрүзүнге болгаш техника бүрүзүнге кайы хире чүъктүң база харысалганың онаажып турары моон илдең.

Коллектив эрткен чылын бир гектарга онааштыр 20,3 центнер дүжүттүг азы ниитизи-биле 7,2 муң тонна тарааны бүдүрген. Ол дээрге бригада кежигүннериниң бирээзиниң-не 230 ажыг тонна тарааны бүдүргени-дир. Он бирги беш чылда ортумаа-биле гектардан 13 центнер тараа өстүрген, керээ ёзугаар 10,6 центнер дүжүт өстүрер бригаданың кежигүннери, ук чедиишкинге хей-аът киргеш, бо чылын гектардан-на 25 центнер тарааны өстүрер талазы-биле социалистиг хүлээлгени алган. Ол тарааның хөй кезиин интенсивтиг технологияны шиңгээткениниң ачызында чедип алыр.

Бригада чер ажылының интенсивтиг технологиязын ёзугаар бир муң гектар шөлге кызыл-тас өстүрер. Ол шөлдүн кыдыында, ында ажылдын канчаар чоруп турарын көрүп тур бис. Ук шөл —эрткен чылын чайын аңдарган чер. Ону чай дургузунда каш катап бок үнүштерге удур ажылдап кылган. Чазын хөрзүн камгалаар илиирлер-биле шыгын базырган. Бо хүннерде ында хөрзүннүң тарыыр кадында шыгы 156 миллиметр —үрезинниң дөөп өзеринге болгаш өзүмнүң баштайгы үезинге четчир болгаш артар. Оон ыңай чаъс-чашкын улажы бээр — черниң байдалы ындыг.

Бригада часкы тарылганы 100 шак дургузунда доозар. Ооң баштайгы шактарының эгелээни бо. Ук ажылды кылырда бир дугаарында минералдыг чемишчидилге төгер, оон үрезин чажар. Үрезин-биле калы база чемишчидилге төгер. Нитроаммофосту дөрт трактор тускай сошниктерлиг сеялкалар-биле төп чоруп тур. Сеялкаларның катушкаларын көрдүвүс, бир гектарга үш чүс килограмм чемишчидилге чажып турар болду. Хөрзүнүү казып көрдүвүс, чемишчидилге он беш сантиметр ханы чыдыр. Ол чемишчидилге амдызында курлавыр болуп чыдар, үнүштүң дазылы улгадып келгенде ажыглаттынар.

Үрезин чашкан дөрт агрегат тура душпейн шуужуп тур. Оларның ажылының шынары база эки — бир гектарга 200 килограмм үрезин, 70 килограмм диаммофос, кайызының-даа ханызы 7 сантиметр. Техниканы ажылдаарынга таарыштырганы эки, ооң уламындан ажылдың шынары бедик. Бо бүгү агротехникага хажыдыышкынны болдурбайн турар. Интенсивтиг технологияның чугула негелдези ол.

Үрезин бригаданың бодунуу, эрткен чылдың дүжүдүнден алдынган. Шуптузу бирги класстың. Нитровакс-биле аарыгларга удур хоораннаан болгаш хүн карааңга чылыктыр чыттырган. Чазын чажар «Миронов» сортту бо бригада моон мурнунда-ла өстүрүп, ажыл-агыйларга нептередип турган. Ынчангаш ооң вегелделери мында билдингир.

«Тарылга доозулган соонда бок үнүштер үнерин манаар бис, оларны хораннаар. Оон ыңай баштайгы өзүмнер көстүп кээрге, ында чемиштиң байдалын хынап көөр бис. Кандыг чемишчидилге херек болдур, ону трактор-биле чаштырар бис» — деп, бригаданың агроному Владимир Михайлович Алексеенко тайылбырлады.

Бригада ийи шөлдүг тарылга ээлчештирилгезин шиңгээдип алган. Ону чайын аңдарган чер — кызыл-тас, чайын аңдарган чер — кукуруза кылдыр ажыглап турар. Чайгы чер аңдарылгазынче болгаш ону ажылдап кылырынче улуг кичээнгей салып турар. Чер ажылының интенсивтиг технологиязын шиңгээдиринге бо ажылдар кончуг чугула.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: үрезин чаштырылгазы.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Май 7-де Кремльге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев болгаш МПЛА — Күш-ажыл партиязының Даргазы, Ангола Улус Республиканың Президентизи Ж. Э. душ Сантуш олар 1986—1988 чылдарда СЭКП биле МПЛА — Күш-ажыл партиязының аразынга партийжи харылзааларның планынга ат салганнар.

Ат салырының үезинде аңаа эштер Г. А. Алиев, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, А. Н. Яковлев, СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа албан кижилери, а ол ышкаш Анголаның партия болгаш күрүне ажылдакчылары турганнар.

• • •

Ол-ла хүн эш А. А. Громыконуң Ж. Э. душ Сантуш-биле беседазы болган.

Национал хамаарышпас чорук дээш, күрүне суверенитедин быжыглаары дээш демисежип турар кижилерниң талазынга Совет Эвилелиниң кажан-даа туржур апаарын А. А. Громыко ангола өннүктерге бүзүреткен.

Политиктиг, садыг-экономиктиг, эртем-техниктиг, культура болгаш өске-даа адырлар талазы-биле совет-ангола кады ажылдажылганың үзүк-сок саал чокка калбарып турарынга ийи таланың сеткил ханыышкынын илереткен. Ийи чурттуң күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары — ССРЭ-ниң Дээди Соведи-биле Анголаның Улусчу Ассамблеязының аразынга кады ажылдажылганы улам хөгжүдериниң талазы-биле күженииш-киннерни ийи тала кылыр апаар.

Анголада күрүне тургузуушкунунуң айтырыгларын, а ол ышкаш бүгү африкан диптe байдалды чугаалажып көрген.

• • •

Хүнүң ийиги чартыында Ж. Э. душ Сантуш Москвадан чуртка аян-чорук кылып чорупкан. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чалаанын ёзугаар ССРЭ-де ол чоруп турар.

Ооң чоруурунуң мурнунда Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгиев залынга үделгениң ёзулалы болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Ж. Э. душ Сантуш-биле байырлашкан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин олар үдээшкинге киришкеннер.

Шуушкан автомашиналар мотоциклчилерниң хүндүткелдиг үделгези-биле аэродромче углааш чорупкан.

Эштер А. А. Громыко, Э. А. Шеварднадзе, С. Л. Соколов, А. Ф. Добрынин, өске-даа албан кижилер Ж. Э. душ Сантушту аэродромга барып үдээннер.

• • •

Ол-ла хүн ангола удуртукчу Тбилисиде чеде берген.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң камгалал министриниң
ДУЖААЛЫ

1986 чылдың май 9. № 95. Москва хоорай.

Эштер солдаттар болгаш матростар, сержантылар болгаш старшиналар!

Эштер прапорщиктер болгаш мичманнар!

Эштер офицерлер, генералдар болгаш адмиралдар!

Эштер, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, Армияның болгаш Флоттуң хоочуннары!

Бөгүн бистиң Төрээн чуртувус, социализмниң акы-дуңма чурттары, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетен Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 41 чыл оюн байырлап турар-дыр. Тиилелгениң байырлалын чурттуң амыдыралында чаа, шиитпирлиг үе-чадада партияны болгаш чонну социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң стратегиязы-биле, тайбың болгаш социал депшилге дээш демиселдиң программазы-биле чепсеглээн СЭКП-ниң төөгүлүг XXVII съездизиниң хайныктырганы совет кижилерниң, Армия болгаш Флот дайынчыларының политиктиг болгаш күш-ажылчы бедик идепкейиниң байдалында демдеглеп турар.

Ада-чурттуң Улуг дайыны бүгү совет улуска эң аар-берге шылгалда болган. Делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң салым-чолу, делегей цивилизациязының келир үези аңаа шиитпирлеттинип турган. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улус, ооң эрес-маадыр Чепсектиг Күштери бүгү делегейге төөгүлүг Тиилелгени чедип алган, делегейниң империалистиг реакциязының согугжу күжү — гитлержи фашизмге, а ооң соонда япон милитаризмге өлүмнүг аштырыышкынны таварыштырган, социалистиг Ада-чурттуң хосталгазын болгаш хамаарышпас чоруун камгалап алган, фашистиг кулданыышкынның кыжаныышкынындан кижи төрелгетенни камгалап алырынга шиитпирлиг үлүг-хуузун киирген.

Совет дайынчыларның өлүм чок эрес-маадыр чоруу, ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның — Тиилелге дээш фронтуга болгаш тылга боттарының амы-тынын харамнанмайн тулчуп турган бүгү кижилериниң бердинген маадырлыг ажыл-ижи чоннуң сагыш-сеткилинге кезээ шагда артар. Дайзынны ашкан Тиилелгениң ниити херээнге антигитлержи коалиция күрүнелериниң улустары болгаш армиялары, улусчу хосталгалыг күштерниң дайынчылары, удурланыышкын шимчээшкининиң болгаш антифашистиг чажыт ажылдың киржикчилери улуг салыышкынын киирген.

Совет ниитилел болгаш күрүне тургузуунуң тиилеттирбезин, социалистиг экономиканың тергиидеңгейин, марксчи-ленинчи идеологияның, совет патриотизмниң болгаш пролетаржы интернационализмниң амыдыралды бадыткап шыдаар күштүүн, совет ниитилелдиң морал-политиктиг сырый каттыжыышкынын, ССРЭ-ниң улустарының найыралын болгаш акы-дуңма ёзузун Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелге бүгү делегейге бүзүрелдиг көргүскен. Делегей төөгүзүнүң улам ыңайгы бүгү чорудулгазынга ол дайын хапы салдарын чедирген, революсчу болгаш национал-хосталгалыг шимчээшкиниң көдүрлүрүнге, улус-демократтыг революцияларга таарышкан байдалдарның чамдык чурттарга тургустунарынга, социализмниң делегей системазының тургустунарынга идиг берген.

Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улус дайынның болдурганы аар баллыгларны кыска хуусаада экирткен, херек кырында чуртту катап тургускан, экономикага, социал кавызынга, эртемге болгаш культурага канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннерни чедип алган. Совет Эвилелиниң шериг-стратегтиг деңн байдалды чедип алган чоруу империализмниң ядролуг дайынны өөскүдүп үндүрер аргалаарын боттуу-биле кызыгаарлаан.

Бистиң чуртувус акы-дуңма социалистиг чурттар-биле сырый кады хөделбишаан, тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиканы быжыы-биле, чайгылыш чокка боттандырып, тайбың болгаш улустарның айыыл чок чоруу дээш, кижи төрелгетенни дайынның кыжаныышкынындан хостаар дээш кызымаккайы-биле демисежип, чаа идеяларны болгаш тайбыңга ынакшылдыг боттуг саналдарны кивирип, массалыг узуткаашкынның чепсээн узуткаарын, улустар аразының айыыл чок чоруунуң бүгүнү хаара туткан системазын тургузарын сүмелеп турар.

Ооң-биле чергелештир реаксылыг империалистиг бөлүктер, хамыктың мурнунда АКШ, төөгүнүң кичээндиргелерин херекке албайн, амгы үениң делегейиниң политиктиг боттуг чүүлдери-биле эптежирин күзевейн турар. Олар ядролуг шенелделерни кылырын үргүлчүлеп, боо-чепсектиң чаа-чаа хевирлерин ажылдап кылып, стратегтиг халдаашкын күштерин калбаа-биле сайгара тургузуп, шериг күжүнүң талазы-биле ажырынче, ол сорулгаларга космос делгемнерин ажыглаарынче чүткүп турар. Американ шериг эрге-чагыргалары боттогуннаан күрүнелерниң тура-соруун сы базарын оралдашпышаан, бодунуң Ливияже дээрбечи ёзу-биле халдаашкыны-биле делегейниң бүгү хөй-ниитизинге шоолаашкын, кедергей глобалдыг политиканың имперժи, узуткакчы арнын база катап көргүскен. Ооң улузунуң хостуг болгаш хамаарылга чок кээжүүрүнүң оруун шилип алганы Никарагуаже АКШ-тың ыйыдыышкыннары үргүлчүлевишаан.

Бо бүгү чүүлдер Армияның болгаш Флоттуң дайынчыларындан, бүгү совет кижилерден бедик серемчилелдиг болурун болгаш чурттуң камгалалын, Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчы күчү-күжүн быжыглаарының дугайында доктаамал сагыш салырын негеп турар деп СЭКП-ниң XXVII съездизи демдеглээн.

Ленинчи чагыгларга, алдарлыг маадырлыг чаңчылдарга шынчы совет дайынчылар Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң армиялары-биле сырый чаңгыс эп-биле социализмниң төөгүлүг чаалап алыышкыннарының болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң камгалалында серемчилелдиг туржуп турар. Олар боттарының патриоттуг болгаш интернационалдыг хүлээлгезин күүседиринге кажан-даа белен.

Армияның болгаш Флоттуң хууда составынга, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуннарынга, дайынның бүгү киржикчилеринге Улуг Тиилелгениң байырлалы-биле холбаштыр байыр чедирип тур мен.

1941—1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң 41 чыл оюн демдеглеп алдаржылдары-биле **дужаарым болза:**

Бөгүн, 1986 чылдың май 9-та, чер-черниң-биле 22 шакта, бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы маадыр-хоорай Москвага, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга, маадыр-хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, Смоленскиге, Мурманскиге, маадыр-шивээ Брестиге, а ол ышкаш Калининград, Львов, Дона-Ростов, Куйбышев, Свердловск, Новосибирск, Чита, Хабаровск, Владивосток болгаш Североморск хоорайларга үгер-бооларның үжен даштаашкыннары-биле байырлалдың артиллерия салюдун кылыр.

Бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуушкуннарга өлген маадырларга мөңге алдар!

Маадырлыг совет улус болгаш ооң эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштери делгерезин!

Бистиң бүгү тиилелгелеривистиң сорук кииргикчизи болгаш организакчызы — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

ССРЭ-ниң камгалал министри Совет Эвилелиниң Маршалы С. СОКОЛОВ.

№ 5 (137) май. 1986 ч.

Бөгүн—1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң Тиилелгезиниң байырлалы

УЛУГ ТИИЛЕЛГЕНИҢ ӨШПЕС ЧЫРЫЫ

Флот адмиралы **В. Н. ЧЕРНАВИН**—Шериг-Далай Флодунуң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры.

Совет чон, акы-дуңмалыышкы социалистиг чурттарның чоннары, Черниң депшилгелиг бүгү кижилери Улуг Тиилелгениң 41 чыл оюн байырлап турар. 1945 чылдың төөгүлүг хүнү Май 9-та, барык дөрт чыл болганда, империализмниң эң реакцылыг шалыпчы күжү — гитлержи фашизм чылча шаптырган. Делегейге эң баштайгы социалистиг күрүнени чылча шавар, Чер кырынга боттарының тергииделин мөңгежидер сорулга-биле кадыг-дошкун болгаш хан төгүүшкүннүг дайынның одун гитлержи фашизм кывыскан.

Советтер чуртунуң маадырлыг чону, ооң алдар-биле бүргеткен Чепсектиг Күштери Ада-чурттуң Улуг дайынынга Төрээн чурттуң хамаарышпас чоруун болгаш хосталгазын камгалап, фашистиг Германияны болгаш ооң эвилелчилериниң тиилээринге, фашистиг кулданылышкындан Европаның чоннарын хостаарынга, делегей цивилизациязын айыылдан чайладырынга шиитпирлиг үлүүн киирген.

Герман фашизмин, а оон сооңда япон милитаризмин чылча шапканы делегей хөгжүлдезиниң бүгү чорудулгазынга ханы салдарын чедирген. Ажылчы чоннарның калбак массазының боттарының социал болгаш национал хосталгазы дээш демиселинге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Депшилгелиг, демократтыг, тайбыңга ынак күштерниң туруштары быжыккан, коммунистиг болгаш ажылчын партияларның салдары улгаткан. Делегейниң социалистиг системазы тургустунган болгаш чедиишкиннииг хөгжүп турар. Империализмниң колониалдыг системазының бурааашкыны дүргедээн.

Дайынның чаңгыктыг чылдарында боттарының патриотчу болгаш интернационалчы хүлээлгезин эчизинге чедир күүседкен эрес-дидим маадырлыг оолдар болгаш кыстарын Төрээн чурт Тиилелгениң байырлалында алдаржыдып турар. Демиселдиң шөлдеринге болгаш туруп көрбээн күжениишкинниң күш-ажылга көргүскен маадырлыг чоруктар кажан-даа уттундурбас.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир база бүгү-ниити тайбыңны быжыглаар кылдыр партияның ажылдап кылганы болгаш бадылааны кол чүүл болуп турар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге совет кижилер хей-аът кирип, политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейниң байдалынга Тиилелгениң амгы байырлалын уткуп турар. Ажылчы чоннар, Чепсектиг Күштерниң дайынчылары съездиниң чаартыкчы шиитпирлерин чаңгыс аай чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп ап база деткип турар. Олар бистиң ленинчи партияга ынаан болгаш бүзүрелин, Төрээн чурттуң экономиказын болгаш камгалал күчүзүн быжыглаарынга бүгү күжүн болгаш энергиязын бээринге белеин илергейлеп турар.

Совет чонга дайын кадыг-дошкун болгаш аар-берге шылгалда болган. Германия биле ССРЭ аразынга халдаашкын кылбазының дугайында керээни шуут херекке албайн, немец-фашистиг шериглер 1941 чылдың июнь 22-де даң бажында хеп-хенертен, дайынны чарлавайн, Совет күрүнениң девискээринче шургуп кирген. Күштүг-шыырак, каржы-дошкун болгаш ойлук чок дайзын бистиң черивисче дижинге чедир чепсеглеп аг-шериин аъткарган: Германияның болгаш ооң чалчаларының ниити саны 5,5 миллион кижи чедип турар 190 дивизиязы, 5 муң хире самолёт, барык 4,3 муң танк болгаш артиллерияның болу чоруур тургузуглары, 47 муң чепсектер болгаш миномёттар, 190 ажыг шериг корабли. Ооң-биле кады ол үеде шериг чорудулгазының дуржулгазын фашист шериглер Барыын чүкке шиңгээдип апкан турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде барыын болгаш төп Европаның барык бүгү чурттары фашистиг Германияның болгаш ооң эвилелчизи Италияның эжелелинге болгаш хамаарылгазынга кире берген турган. Оларның экономиказы болгаш бүгү курлавырлары ССРЭ-ге удур агрессияга ажыглаттынып турган.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак фашизм-биле чепсектиг үскүлежиишкинни чайлаш чогун баш удур билип турган. Өзүп турар шериг айыылының байдалдарынга халдаашкынга удур белеткенип турган. Партия совет кижилерни серемчилелдиг болурунга, фашизмни көөр хөөн чок чорукка, социалистиг Ада-чуртту камгалаарынга белен болурунга өөредип турган. Баштайгы беш чылдарда тургустунган күчүлүг индустрияның баазазынга чурттуң камгаланыр аргазын бүгү талалыг быжыглап турган.

Хеп-хенертен халдааныың, күштериниң болгаш чепсектериниң талазы-биле элээн ажып турганының түңнелинде фашистер хөй чидириглерни үндүрүп тургаш, түр чедиишкинни чедип алган. Ынчалза-даа совет чон, ооң Чепсектиг Күштери фашистиг эжелекчилерниң оруун дуй дозуп шыдаан. Дайын баштайгы хүннеринде-ле совет кижилерниң мөзү-шынарының күчүлүг күжүн, оларның тиилелгеге чайгылыш чок бүзүрелин, шынныг херектиң тиилеп үнерин илереди берген.

Коммунистиг партия —Тиилелгениң хей-аът кирикчизи болгаш организакчызы. Социалистиг Төрээн чурттуң салым-чолу дээш бүгү харысалганы бодунга ол долузу-биле ап, Совет Эвилелин чаңгыс аай бир дайынчы лагерь кылдыр тургускан, политика, күрүне болгаш шериг удуртулгазын, шериг болгаш чонну, фронт болгаш тылды чаңгыс аай быжыг кылдыр хандырып шыдаан. Партия дайылдажып турар шеригни чап-чаа техника, чепсек, аъш-чем-биле хандырылганы үзүктелдирбезиниң бүгү хемчеглерин алган, партийжи болгаш шериг кадрлар-биле ону быжыглаан. Дайынның чүгле баштайгы чылының бирги чартыында безин Армия болгаш Флотче удуртукчу муң-муң партия ажылдакчылары чорупкан. Дайынның төнчүзүнде дөрт дугаар дайынчы бүрүзү коммунист болуп турган. Ол кижилер дайынчы одуругларны быжыглап, дайын шөлдеринге эрес-дидим чоруктуң үлегерин көргүзүп турган.

Дайын чорудулгазының үезинде немец-фашистиг шериглерни Москва адаанга чылча шапканы дайын чорудулгазынга үндезин эргилдениң эгези болган. Гитлержи эжелекчилерниң тиилеттирбезиниң дугайы анаа хөмдүнген. Сталинград чоогунга, Курск ээтпээнге, Днепр дээш демиселге немец-фашистиг эжелекчилерге чедирген күштүг согуглар Ада-чурттуң дайынынга үндезин өскерилгени хандырган. Ол тулчуушкуннарга фашистиг Германия катап тургузуп ап шыдавазы улуг чидириглерге таварышкан.

Совет черден гитлержи эжелекчилерни аштап арыглааш, совет дайынчылар интернационалчы хүлээлгезин төлептии-биле күүсеткен. Дайзын чылча шаптырган. База ол ышкаш кыска хуусаанын дургузунда ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери милитарисчи Японияның хөй санныг шериин чылча шапкаш, Азияның элээн каш чурттарынга хосталганы чаалап берген.

Немец-фашистиг эжелекчилер-биле сегиржип алышкынга совет шериг техниканың артык күштүү, бистиң полководчуларывыстың, флотоводчуларывыстың, шериг начальниктеривистиң стратегтиг удуртулгазының болгаш дайынчы мергежилиниң бедик деңнели илереттинген. Совет дайынчылар фашизм-биле кадыг-дошкун демиселге партияга болгаш чонга кызыгаар чок бердингенин, маадырлыг чоруун көргүскен. Чеди миллион ажыг кижи дайын чылдарында күрүне шаңналдарын алган. 11 муң ажыг кижиге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан.

ССРЭ, социалистиг демнежилгезиниң өске-даа чурттары аар үне-биле чедип алган тайбыңны быжыглаар дээш тодаргай болгаш боттуг базымнарны чорудуп турар. Ынчалза-даа империализмниң агрессчи, дайынзырак политиказындан делегей байдалы чидигленип турар.

АКШ стратегтиг халдаашкынның күштерин черге, агаарга, далайга күштелдирип турар. Физиктиг чаа шынарларлыг чепсектерни чогаадып тургузарын үргүлчүлевишаан. Олар Чер кырының бүдүн регионнарын боттарының «национал эрге-ажыктарының» зоназы кылдыр чарлап турар. Космосту милитаризастаарынче угланган болгаш Совет Эвилелинче ядролуг халдаашкынны харыы чок байдалга тургузар дээш ап чорудуп турар «стратегтиг камгалал инициативазы» онза айыылдыг болуп турар.

Бистиң партиявыс шак ол байдалдарда тайбың дээш демиселди чүткүлдүг чорудуп, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштерин чогуур деңнелге тудар дээш бүгү күжениишкиннерни үндүрер ужурга таваржып турар. Совет күрүнениң камгалал күчүзү бүгү талалыг хөгжүп, акы-дуңма социалистиг чурттар-биле дайынчы кады ажылдажылга улам быжыгып турар.

Бистиң чоннуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга маадырлыг чоруу мөңгеде артар. Совет кижилерге Тиилелге өндүр улуг сорулгаларны боттандырарынга хей-аъттың үндезини болуп турар.

ТИИЛЕЛГЕЛИГ МАЙНЫҢ ТОЗУ

Майда бойдус частып үнер.
Байырлалдың тугу киискиир.
Магаданчыг, чоргаар байыр—
Майның Тозу бөгүн келди.
Улуг Совет Эвилелин
Үгбавыс дег камгалажыр
Түме-сая чону-биле

Түрегделди үлешкен бис.
Чылдар эртип узаза-даа,
Чырыткы дег, улам чайнаар,
Тиилелгениң шак бо хүнүн
Дипмит-биле уткуп тур бис.

Д. САНЧАТ.

ЛЕНИНГРАД. Улуг маадыр хоорайның чурттакчылары-даа, оон аалчылары-даа бир кол кудумчу — Хоочуннар проспектизи турар бо черге, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтунуң мурнуку шугуму шөйүлген турган деп чүвени сактып, билип ап турарлар. Чырык, делгем, хөй каът бажыңнар бедип үнгүлээн, дески, чараш тарымал ыяштар хүрээлээн бо кудумчу шөйлүп чоруткан черге ынчан, дайын чылдарында онтулар, блиндажтар карарып чыткылаан, теңниг сывырындактар орааштынган, бомбалаашкындан оңгул-чиңгил черлер, бузундулар оваалаңган турган.

Ленинградчы тудугжуларның, хоорайның чурттакчыларының деминиг ижи бо хүннерде ол черни хуулдуруп, чурттал га кварталы болдурупкан. Ында дайын хоочуннары, Ленинград фронтузунуң командирлери чурттап турар.

ЧУРУКТА: Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуну, «Эрес-дидим чорук дээш» деп дөрт медальдыг Н. И. Достанконуң оолдарының оолдары Дима, Коля, Олег олар-биле Хоочуннар проспектизинде бодунуң квартиразында хөөрежип олурары.

И. КУРТОВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БЕШ АРЗЫЛАҢ ДААНЫҢ БААРЫНГА

Афган хайгыылчыларының медээзинден Панджешер даглыг, «беш арзылаң» дээни ол, чоогунда ыраккы суурда дээрбечилерниң улуг бөлүү келген дээрзи билдинген. Афган кезектиң командири совет дайынчылардан дуза дилээн. Дайынчы даалганы күүселдири-биле улуг лейтенант Анатолий Третьяковтуң командылааны взводту чоруткан. Вертолеттар-биле дагның эдээнге барып четкеш, душманнарның аткаарлаар оруун дуй туруптарын совет солдаттарга даасkan.

Бир дугаарында вертолеттан ефрейтор М. Садыков шурап баткан. Каш минута эрткенде дайынчылар шуптузу дугурушкан черинге чыглып келгеннер. Десантниктерниң келгени суурда кым-даа чок болган. Ынчалза-даа оон ынай бурунгаарлаары айыылдыг дээрзин командир кончуг эки билип турган.

Эртенинде дагже хайгыылчы бөлүктү чоруткан. Хайгыылчыларның аразынга лейтенант Третьяковтуң бодунга дег бүзүрээри ефрейтор М. Садыков база чораан. Оон мурнунда Мансур чарын болгаш айыылдыг байдалдарга чаңгыс эвес катап таваржып чораан. Бир тулчуушкунуң үезинде балыглаткан, Кызыл Сылдыс орден болгаш «Дайынчы шылгарал болгаш маадырлыг чорук дээш» деп афган медаль-биле шаңнаткан.

Хайгыылчылар бөлүү кишлактан ажык черже үнүп кээри билек, оларны дагдан автоматтар болгаш пулемёттар-биле боолап эгелээн. Мансур Садыков бодунче балыглатса-даа, тулчуушкун шөлүн кагбаан. Ооң соонда душманнар гранатомёттар-биле боолаашкынны эгелээн. Олар боолаарын соксатпайн, хайгыылчыларны диригге тудуп алыры-биле дагдан бадып эгелээннер. Взвод командири дайынчыларынга камгалалды быжыг тударын дужааган, боду радио дамчыштыр кезек командири-биле харылзажып, тургустунуп келген байдалды илеткээн.

Ефрейтор Мансур Садыков ол-ла үе дургузунда автоматын холдан салбаан. Дуза келгиже чедир тулчуушкунну үргүлчүлээн.

Госпитальга Мансур Садыков өөрүшкүлүг медээни алган: маадырлыг болгаш дидим чоруу дээш ол ийиги Кызыл Сылдыс орден-биле шаңнаткан.

А. НИКОНЕНКО,
СЭТА-ның корр.

Дайын хоочуннары—эки турачылар чугаалап тур

ОЛ ХҮННЕР УТТУНДУРБАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының дошкун чылдарының баштайгы берге үелери. Ынчан бистер, хып-дээн аныяк назынның оолдар, кыстары ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаан кара сагыштыг дайзынны чылча шапчыр дээн күзелиивисти илередип, өргүлдээлер бижип турган үевис чүве. Ооң иштинде Тываның революстуг шериинниң кезээнге турган Т-26 марканың танкызын өөренип алган оолдар, шупту он бир кижи танк полугунга киржип, дайылдашкан бис.

Баштайгы дайынчы сагыл четтиришкинин Харьков хоорайның чоогунда Артамоновка дээр улуг эвес сууржугаш дээш тулчуушкунга алган бис. 1944 чылдың март 5-те Украинаның 2-ги фронтузу немецтерниң азыг-дижинге чедир чепсегленген 20 хире дивизиязынга удур согуушкунну эгелээни ол. Ол каржы-дошкун сегиржип алышкынга 27-ги, 52-ги, 4-кү гвардейжи, 6-гы танк армиязының шериглери база 40-гы, 53-кү армияларының чамдык кезектери, 5-ки ужар чүүл кезээ киришкен. Ынчан чер биле дээр тудуш апарган ышкаш турганын ам харын коргуп сактып орар-дыр мен. Ок кижиниң кулааның чаны-биле чеже-даа сыыңайнып эртер чүве. Дээрден баткан октар бажың-балгатты-даа, арга-ыяшты, машина-техниканы-даа деңге чара шаап турганын сактыр-дыр мен. Ыш-бус, довурак-доозун катай хаара черни дуй ап, чамдыкта мырыңай кижи тынар тыныш безин тыппайн баар турган чүве. Ындыг берге үеде чүгле кайы таланың солдаттары кадыг-быжыг, дайынчы белеткелге дадыкканыл, тиилелге оларның талазынче дүрүм ёзугаар чайлы бээр турган.

Ынчан бистер, тыва эки турачы танкистер, 25-ки тускай танк полугунга улуг лейтенант Савинниң ротазынга механик-башкарыкчылар болуп тулчуп турган бис. Бистиң полктуң командири полковник Соколов, ооң оралакчызы полковник Антонов турган.

Март 10-да Умань хоорай, Кристиновка демир-орук белдири дайзынның холундан шуут хосталган. Чогум-на ол тулчуушкунга эрес-дидим чоруу дээш бистиң эживис Хомушку Чүргүй-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысканы бистерни хей-аът киирген. Дайзын-биле улам дидим сегиржип ап турар апарган бис.

Бистиң шериг кезектери ынчан, март 11-де, 30 ажыг километр хире улам бурунгаарлап, мурнуу Буг хемниң солагай талазында Джулко, Гайворон дээр суурларны шуут-ла штурм-биле кончуг дүрген хостапкан. Украинаның 1-ги фронтузу Львов, Ровно, Дубно хоорайларны таварты Украинаның соңгу областарын хоставышаан, Соңгу Буг хемин таварты, күрүне кызыгаарынче үне бээр сорулга-биле шавар халдаашкынны чорупкан. Бистиң кезектеривис дараазында Молдавияның соңгу талазынга дайылдашкаш, Днестр хеминиң оң талазынга Могилев, Подольск хоорайларны, солагай талазынга демир-орук шугумун дургаар Кировоград, Ямпольд областарны, ооң иштинде дыка хөй чурттакчылыг суурларны хосташкаш, ооң соонда Кишиневтуң мурнуу чүгүнче эгеш, март 13—24 хүннеринде күрүне кызыгаарын аңгылап турар Прут хемнин кадыг-берге тулчуушкуннар-биле эрткеш, Румыния кызыгаарынче кирген.

Частың чаъс-чаашкынныг, өл-шык, малгаш-баларлыг берге үезинде муң ажыг километр орукту эртип чораш күштүг дайзын-биле чаныш-сыныш чок демиселди ам сактып келгеш, Совет Армияның күжүн кижи кайгаар. Кайы-даа таладан өрттенген-хуюкталган хоорай, суурлар, үрелген машина-техника, өлген, балыгланган кижилерин чугаалап канчаар ону!

Улуг-Хемниң Эйлиг-Хем чурттуг механик-башкарыкчы Түлүш Уйнук-оол Молдавияга өлүрткен. Эштеривисти ооңда хөөржүдүп каар дээш ол чөөккавызындан кижи чаңгыс сөөк безин тывар хире эвес, боорга, чүгле чевег демдээ кылгаш, эштеривистиң ат, фамилияларын бижип каан бис. База ол ышкаш Идам Кыргыс, Биче-оол Байкара олар июнь айда Румынияга эрес-дидим тулчуп тургаш өлүрткеннер. Оларны өрттенип турган танкыларының дугаарларындан танаан бис. База чүгле орну-соргаан хөөржүдер ужурга таварышкан бис.

Мен 1944 чылдың август 20-де Румынияның улуг, чараш хоорайы Яссы дээш тулчуушкунга киржип тургаш, аар балыглаткаш, сес ай иштинде госпитальга чыткаш, сегип үнген мен. Мээң дайынчы эштерим Хомушку Чүргүй-оол, Ондар Тыртык, Түлүш Кызыл-оол, Түлүш Шойдуң, Оюн Бортуй-оол, Түлүш Коңгар, Ховалыг Сайын-оол олар Румыния, Болгария, Венгрия, Чехословакияны бүрүн хосташканнар чораан...

Бо хүннерде чүгле дайын болбас болзун деп йөрээл салып чоруур бис.

Т. НУРЗАТ,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи.

ӨӨРЕДИГЛИГ БОЛГАН ПОХОД

«Демиселге берге, өөредилгеге чиик, өөредилгеге берге, демиселге чиик». Улуг орус полководчу А. В. Суворовтуң бо сөстеринде ханы утка бар. Шериг кижиниң дайынчы белеткелинге ырак, чоокку походтар улуг рольду ойнаар боор чүве чораан. Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнунда чылдарда Тываның революстуг шериинге албан эрттирип тургаш, аъттыг, чадаг хөй походтарны кылып турган бис. Биске уттундурбас болуп арткан бир ындыг каттышкан полктуң бүгү составының походунуң дугайында чугаалап көрейн.

Ол походтуң маршруду мындыг: Кызыл— Өвүр— Шагаан-Арыг — Эъжим — Хадың — амгы Тайга станциязы — Кызыл. Ол берге маршрутту шилип алганы таварылга эвес. Дайын үезинде даг-дашка, хем-суга, малгаш-баларга, кадыр артка, изиг ховута-даа таваржып болур-ла болгай. Чайның кончуг изиг—июль ай турган чүве. Ол чоруп чорааш херек апарганда хемнер кежир көвүрүглерни-даа кылып, хая-дашты-даа тепсип, ыяштарны ужуруп, эртинмес моондактарны чайладып чораан бис. Үгер-боо взводу 45 мм. калибрлиг пушказын сөөртүп, пулемёт взводу тачанкалар, максимкаларын, сапёр взводу резин хемелерни ап чораан.

Ол чоруп чорааш Хендерге-Бажының база Өвүр Торгалыының арттарын ашканывыс кончуг берге болган. Үгер-боону, ГАЗ-А марканың машиназын болгаш аар чүъктүг тергелерни ол арттарны ажыр хол-биле идип үндүрген бис. Ол походтуң [illegible] Шома, ССРЭ-ниң ТАР-га элчини турган Адамчевский, полк командири подполковник Даваа-Самбуу баштап чораан чүве.

Ол походтуң база бир политиктиг сорулгазы Тываның революстуг шериинниң дайынчы чепсээн, сүр-күжүн аңгы-аңгы кожууннарның арат чонунга тайылбырлап көргүзери турган. Ынчангаш барган-четкен черлеривиске тайылбыр ажылын чорудуп, дайын шөлүнде байдалды чугаалап берип, үгер-боонуң ырак черге адарын көргүзүп-даа чораан бис. Кызылдаа үнгеш 7 хонгаш Өвүрнүң Торгалыг суурга келгеш, «дайзын дезе бергени-биле» суурну белен хостап апкан бис». Аңаа келгеш база-ла генерал Шома даргавыс арат чонну чыып алгаш, чүве чугаалап, чыылганнарның салган айтырыгларынга харыылап турган.

Ам дедир Шагаан-Арыгже ээпкен бис. Торгалыгдан кежээ караңгылап турда үнгеш, даң бажында чедер дээн черивиске чедип келген бис. Аңаа камгалалга турган дайзын күжү ыракта четпезин билгеш, дораан дүжүп берипкен. Кыска «сегиржип алышкын» сөөлүнде, чон-биле ужуражылга болган. 64 мөгениң хүрежин база салган, аңаа Бегзи-Хуурак шүүлген чүве. Оон даартазында даң бажында кызыл тугувус киискидип алгаш, Шагаан-Арыгдан Эйлиг-Хем суурунче углай чорупкан бис. Улуг-Хемни кезек кижи аъттар-биле дүжүп кешкен бис. Шериг техниказын хемелерге чүдүрүпкен. Хемни кешкеш Эъжим бажында Чкидинээш чайлаанга келиривиске, Эъжим сумузунуң даргазы Биче-оол бисти уткуп, хүлээп алган. Оон удаваанда оруувус уламчылап чорупкан бис. Чиндиинээштен үнгеш Хадың суур, амгы Тайга станциязы, Сесерлиг таварааш, Бии-Хемни куду чаштып баткаш, бисти машина оруу-биле келир боор деп бодап кедеп чыткан Самдаңның командалааны ополчен шериин хенертен атакалааш, «чылча шапкаш», шериг хоорайынга ыр-шоорлуг ээп келген бис.

Ынчан каттышкан полктуң штаб начальниги турган, бүгү назынын шериг херээнге эрттирген, могаг-шылаг билбес эживис Лопсаң безин ол поход дугайын мынчаар сактып чугаалап орар чүве:

— Мен Тамбовтуң аъттыг шериг школазынга өөренип, бистиң ревшеригте албан эрттирип-даа тургаш, дыка хөй походтарга киржип келдим. 1942 чылда болган ол Шагаан-Арыг таварааан поход ышкаш берге походка таварышпаан мен. Эң ылаңгыя Шагаан-Арыгта дедир ээп келгенивисте, ол малгаштыг кудумчуларга кылаштап чорааш-ла удуй бээр турган мен. Черни базарымга оңгар чер деп, дөң чер оңгар болуп турган чүве.

Шынап-ла, ол поход биске кончуг өөредиглиг болган. Ооң сөөлүнде мен дайын шөлүнге Снегировка суурдан Деражно чедир база бир ындыг берге походту өске өөрүм-биле эрткен мен. Ол дугайын даргамга сактып чугааладым. Эжишкилер берге-ге билчир деп чугаа бар болгай. Ындыг походтар кижиге дыка-ла хөйнү өөредир боор чүве.

М. СУНДУЙ,
Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ ХҮЛЭЭЛГЕЗИН АЛДАРЛЫЫ-БИЛЕ КҮҮСЕТКЕШ, ЧАНЫП КЕЛГЕННЕР

* * *

Бистиң чуртувустуң чамдык он сес, он тос хар четкен оолдары боттарының шериг албаны эрттирер хүлээлгезин анаала «дайын байдалынга чоокшуладыр эвес», харын дайзын-биле октуг боолуг сегиржип ап тургаш, дайын байдалынга-даа эрттирип турар. Ындыгларының шериг албаны эрттирип турар чери — Афганистан. Ол чуртка удур чарлаттынмаан дайын ам каш чыл улаштыр чоруп турар.

Интернационалчы хүлээлгезинге шынчы совет солдаттар боттарының чепсек талазы-биле эштерин деткип, эрес-дидим чоруктуң үлегерин көргүзүп турарлар. Бистиң республикадан база ындыг эрес оолдар эвээш эвес. Олар интернационалчы хүлээлгезин кончуг эки күүсеткеш, дедир ээп чанып келген, ажылдап, өөренип турарлар.

Оларның аразындан «Эрес-маадырлыг чорук дээш» деп медальдың эдилекчизи Сайын-Маадыр Коңгар, «Дайынчы шылгарал дээш» медальдың эдилекчизи Андрей Островцов, Эртине Лопсан, Орлан Доңгак, Евгений Левчук олар Кызылда өөренип турарлар.

ЧУРУКТА: (оң талазындан) Е. Левчук, О. Доңгак, А. Островцов, С-М. Коңгар, Э. Лопсан.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

* * *

ТИИЛЕЛГЕ ДЭЭШ

Дайын. Бо сөстү адаарга безин кижиниң сагыш-сеткилин караңгыладып келир. Герман фашизмниң улуг ССРЭ-же оор ёзу-биле араатанзыг халдааны Тывага 1941 чылдың июнь 22-де дыңналып келген. Июнь 22—23 хүннеринден эгелеп Тываның бүгү булуңнарынга хөй кижи киржикчилерлиг хуралдар, митингилерге ТАР-ның Х Улуг хуралдың хүлээп алганы Декларацияны бир үн-биле деткип, фашизмге удур тыва улустуң күштүг килеңи чаңгыланып үнген.

Дайынның баштайгы хүннеринден эгелеп кижилерниң угаан-бодалы эде тургустунарынче албадаттынып келген. Тайбың байдал ам төнген, дайын байдалы эгелээн деп бодал кижи бүрүзүн доюлдуруп турган. Дайынчы ёзу-биле ажылдаар, бүгү планныг сорулгаларны долдур болгаш ажыр күүседир, маадырлыг Кызыл Шеригге дузаламчының үндезини — малды өстүрер, ооң продуктулуун бедидер, күш-ажыл кылып шыдаар кижи бүрүзү күрүнеге, фронтуга ажыктыг ажылды кылыр, сагылга-чурумну, организастыг чорукту үндезини-биле чаартып, дайын байдалының негелдезинге дүүштүр тургузар айтырыг чидиг, шыңгыы тургустунуп келген. Партия болгаш хөй-нийти органнарның ажылы дайын байдалынга таарыштыр эде тургустунган. Бүдүрүлгеде, көдээ ажыл-агыйда ажылчыннар бедиткен хүлээлгелерин ап, патриотчу көдүрлүүшкүн-биле ажылдап кирипкен. Хуу ажылдыг араттарның, ыдаңгыя аныяктарның талазындан күрүне, бүдүрүлге, албан, организация черлеринче доктаамал-даа, түр-даа үелерде ажылдаар күзели массалыы-биле илереп турганы уттундурбас. Чижээ, Бии-Хем кожууннуң бир идепкейлиг аревэчизи Оюн Алдын-оол ылчаңгы Хараал алдын уургайындан фронт чорааннарны солуур дээш ынаар эки туразы-биле чорупкан. Удаванда Оюн Алдын-оол эки турачыларның хүрээлеңинче киргеш, фронтуже боду база чорупкан. Кызылдың алгы, ыяш заводтарының алгыткан бүдүрүлгелеринге болгаш ыраккы черлерже чүък сөөртүр аът транспортунга ажылдаары-биле мобилизастаашкынга араттар күзелдин-биле кээп турганы төөгүде бижиттинген.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның бүгү-ле кожууну, суму, арбан бүрүзүнге фронтуга дузаламчы чыыр комиссия ажылдап, Тываның чонунуң өреге бүрүзүнден белек чыылдазы чоруп турган. Ниитизи-биле алырга, 1941—1944 чылдарда 65,5 миллион рубльдиң дузаламчызын фронтуже чоруткан. Украинаның дайындан качыгдаан колхозтарынга 27 муң баш малды белекке берген. Кызыл Шеригге дузаламчы чыгжырынга Тываның школачылары безин бүгү-нийти патриотчу бедик идепкейин көргүскен. Шагаан-Арыг школазының дөрткү клазының өөреникчизи Кызыл-Эник Кудажы Ийи-Тал сумузунуң фронтуга дузалаан малын өөрү оолдар-биле сүрүп алгаш, кожуун комиссиязынга каш удаа чедиришкен. Ол-ла школаның өөреникчилери Охотникова, Макушкин хостуг шактарында хоорайның бажыңнарын, өглерин кезип тургаш, чондан 671 акшаны чыггаш, башкызынга дужааганнар. Эйлиг-Хемниң араттарының фронтуга дузаламчы белектерин бөлүп чыгжырынга бир идепкейлиг школачы турган Түлүш Стал-оолдуң сактыышкыны:

— Ынчаарда аалдар чайлагларынга көжүп кээп конупкан турган чүве. Бистер элээди оолдар, уруглар бестээр турган бис. Ону бодаарга чеди ай турганы-ла тодаргай. Аалывыс ол үеде Улуг-Хем кожууннуң Эйлиг-Хем сумузунуң Куйлуг-Хемде чайлаанга турган. Ол-ла чоок-кавының араттарының нийти хуралы Оруктуг-Каът аксында Кырлыг-Кара аалының чанында шыкка чыылган. Бүгү араттар хуралга чыглып келген. Суму даргазы Түлүш Өдүрек хуралды ажыткаш, кожуундан келген суртакчы эш Чигжитке (мөге Чигжит дижир чораан) сөс берген. Ол хуралга араттар ССРЭ-ге бүгү тала-биле дузалаарын саналдаан. Кызыл Шеригге чүгле эң-не тергиин дээн аъттарын бээрин хуралга бадылап шиитпирлээн. Хуралдың барык шупту киржикчилери чүве чугаалааш, дузаламчыга бээр аъттарының өң-чүзүнүнден бээр адап, нийти узун даңзыта бижидип киирген. Мээң ачам Түлүш Араптан база-ла бүгү чоннуң үнүнге каттыжып, чайлаг байырынга чарыштырар дээш соодуп белеткеп каап челер, чүгүрер ийи аъдын белекке бергеш, «ол-даа болза фашизмге согуг болзун» дээн. Эртенинде ачамның айытканы-биле аъдывыстың бирээзин мунгаш, бирээзин четкеш, Улуг артты ажылдыр хүнзедир чораш, Төс-Теректиң Калбак-Шыкта кырган-ачам аалында комиссияга хүлээдип бердим. Шериг командири, орус дарга аъттарымның хендирбезин хемчээгеш, — «хорошо, мальчик», дээш, кажаада аъттарже айтырга, ийи аъдымны ынаар салып кииргиптим. Ол чылын чарыш аъдың мунмадым. Чүге дээрге чүгүрүк доруум фронтуже чорупкан. Боттарывыска бир чаваа, ийи бе арткан. Чаавывыс дөнен аът апаарга база белек комиссиязынга дужаадывыс. Белекке берген аъттарны дораан-на Шагаан-Арыгже сүрүп чоруптувус. Хөй аъттарны Төс-Теректи кулу сүрерге хем иштинге сынышпастап, довурак-доозуну дээрже үр-ле дүндүүштелдир үнүп туруп кааның утпас мен ийин. Ол үеде Улуг-Хемни кежилдир паром көвүрүг бар эвес. Аъттарны дуржулгалыг кижилер хемни кежир чыгаптарга, шупту эштип, а кижилер аъттарынга дужуп кешкеннер.

Тывага чурттап турган совет хамаатылары — чүс-чүс кижилер Төрээн чуртун камгалап фронтуже чорупкан. Оларның кадайлары, угба-дуңмалары, аал-оранын, ажылын солуп ээлеп эгелээннер. Бо дугайында күш-ажылдың хоочуну, Тывадан фронтуга белек чедирип чорааннарның бирээзи Екатерина Пантелеевна Сергееваның сактыышкыны байдалды ол-ла хевээр мынчаар чуруп турар:

— Дайын мурнунда чылдарда Балгазын суурга чурттап турган бис. Чаа-ла назы чедип, тайбың амыдыралга бүргеткен, аас-кежиктиг, хөглүг-омак, өскелер ышкаш кыс турган мен. Эки кижилерни кайда чок дээр, ол үеде аңаа ажылдап турган Тарас Петрович Пяткинниң удуртулгазы-биле трактористер өөредир түр курс ажыттынган. Кезек оол, кыс аныяктар аңаа киргеш, элээн өөренип алдывыс.

Дайын эгелээн соонда, удаванда Балгазын суурунуң шупту эр улустары Төрээн чуртун камгалаар дээш фронтуже чоруткан. Мен, Абросимова болгаш кезек кыстар тракторнуң, көдээ ажыл-агыйның өске-даа машиналарының тудазын тудкаш башкарып эгеледивис. Көдээ ажыл-агыйның хол-биле кылыр: көдүрер, лажыглаар, чүдүрер, дужүрер дээн ышкаш аар, кадыг-чымыштыг ажылдары херээженнерниң, кырганнарның, уругларның экти-мойнунда чүдүрлүп-ле келди. Балгазын чүгле херээженнер сууру апарган. Балгазынның бөрүлүг, хайыраканныг тайгаларынга, дагларынга, ховуларынга, оймактарынга эрте чазын, орай күзүн, эң ылангыя дүнеки үелерде тракторларга чааскаан олуруп алгаш ажылдаары аныяк кыс меңээ коргунчуг-даа турган. Дүне када, ээн ховуга кара чааскаан трактор башкарып турар мен. Ынчалзажок бо тайбың чер ышкажыл, а дайын шөлү эң-не коргунчуг, амы-тын бис кырында деп чүвени медереп билип чордум.

1942 чылда мени ТАР Биче хурал Президиумундан келдирткеш, мээң-биле беседа-чугаа кылгаш, ол үеде Бии-Хемге хамааржыр турган Кара-Хаак сумузунуң даргазынга ажылдаарын сүмеледи. Ол суурда база-ла колдуу херээженнер, кырганнар арткылаан. Эр улузу фронтуже чорупкан. Бир-ле катап эртен чүве, меңээ почтачы дыңнадыышкын эккелди. Ынчаарда ону «похоронка» азы кажыдал медээзи дээр турган. Кара-Хаак суурнуң чурттакчызы, дөрт уругларлыг арткан Александра Ивановна Симакованың ашааның дайынга өлүрткениниң дугайында, ол суурга баштайгы кажыдал медээзиниң келгени ол. Ону кандыг арга-биле, кым дыңнадырыл деп бодал бажым иштинде дойлуп-ла тур. Бии-Хем кожуунче дыңнадырымга, оралакчы дарга Елена Григорьевна Зубова чедип келди. Ийилээ ол бажыңче базыптывыс. Александра Ивановна кидин-не уругларын чемгерген тур. Бистерни олурткаш, шайын кутту. Боостааже чүү ажар боор ийик. Дидимненип алгаш: — Силерге аар дыңнадыышкын эккээр ужурга таварыштывыс — деп, ийилээ чарыштыр чугаалааш, кажыдал медээзин тудустувус. Кадайның ажы-төлүнүң төккен ыы-сыызын арай деп оожургаттывыс.

Дараазында мени Туран хоорай чагыргазының даргазынга соңгаан. Туран хоорайны долгандыр орус, тыва тараачыннар, малчыннар чурттап турган. Мында база-ла күштү фронтуну быжыглаарынче угландырган. Бүгү-ле материалдыг чүүлдер шыңгыы контроль, хуваалдалыг турган. Механизатор кижи болгаш машина, техниканың кывар-чаар чүүлдерин бодум хуваап эгеледим. Автолду, бензинни бир ийи килограммнап үлеп, чедирип турганым ам-даа сагыжымга кире хонуп кээр ийин. Үстүнде айыткан бо ийи сактыышкын болза, фашизмге удур ыдыктыг дайынның тиилелгелиг төнчүзү дээш Тыва фронтунуң тылы болуп турганын база тодаргай айтып турар.

Тыва девискээр талазы-биле дайынның одуундан болгаш огундан ырак турган болза-даа, дайынның тынызы, совет ха-дуңманың аар качыгдалы, фронтунуң хереглели бүгү Тываның улуг-биче кижилериниң чүрээн өттүр кадап турган. Фашизмге удур демиселдиң одурууга тыва улустуң бир үн-биле турушканы, тываларның совет солдат-биле кады тулчуушкунче кирипкени, фронтуга бүгү-ле болдунар дузаламчыларны көргүзүп, дайынның чылдарын фронтунуң тылы болдуруп турганы, Хомушку Чүргүй-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывысканы—бо бүгү тыва улустуң төөгүзүнге чырыткылыг черни ээлээр болгаш эртемденнерниң, литература, уран чүүл ажылдакчыларының чогаалдарынга моон ыңай-даа делгереңгей чырыттынар ужурлуг деп идегээр мен.

Ада-чурт, амгы салгал дээш амы-тынын бергеннерге мөгеэзлицер, бистиң нийтилеливисте сылдыс болуп чырып чоруур фронтучуларга база катап четтиргенивисти илередиилицер!

Х. А. АНЧИМА-ТОКА.

Бөгүн—ЧССР-ниң национал байырлалы, Чехословакияны фашистиг эжелекчилерден

хостаанының хүнү (1945 ч.)

КЫМ-ДАА, ЧҮҮ-ДАА УТТУНДУРБААН

Чехословак Годонин хоорайның бүгү төөгүзү «Хоорай хрониказында» тода бижиттинген. Дептерниң арыннарын хүнден хүнче, чылдан чылче үзүктелиишкин чокка долдуруп келген. Олар дыка хөйнү төөгүп болур. «Хрониканың» салым-чолу — хоорайның салым-чолу. Келир салгалдар эрткен үени, чаалап алыышкыннарны утпазын дээш бүгү медээлерни камныг шыгжап, өөренип турар.

Бир эвес Йозеф Шпичкага ужуражы берзинерзе, ооң сактыышкыннарынга долузу-биле бүзүреп болур силер. Делегейниң ийиги дайынындан бо үеге чедир ук хоорайның төөгүзүн ол билир. Ол тус черниң архивинге хөй чылдарда ажылдаан, төрээн хоорайының дугайында хөй чүүлдерни бижээн. Олар хоорайны Совет Армияның 1945 чылда хостааны-биле шупту холбаалыг. Годонинниң хостаар талазы-биле операцияны шуут-ла шактап, минуталап санап тургаш ол бижээн. Ол дээрге архивчиниң бедик мергежили-биле чергелештир хосталга дээш амы-тынын бергеннерни сактып, оларны мөңгежиткени ол.

Годонинге онгуланып туруп алган фашистерниң от туруштарын айыткан хайгыыл схемазы бо. Адаанда тапма каккаш, «Шкоденко тургускан» деп бижип каан. Хоорай-биле, ону хостаанының төөгүзү-биле таныжылгам оон эгелээн.

Хайгыылчы Шкоденко тергиин эки ажылдаан. Совет шериглериниң баштайгы бөлүү хоорайже 1945 чылдың апрель 12-де чаза булгап кирип келген. Гвардейжилер гитлержилерни Годонинден ша-даа чедирбейн үндүр шаапкан.

Ук карта-биле амгы хоорайны шүүштүрүп чадап ор мен. Дөртен бир чыл эрткен — хоорай аажок өскерилген. Хоочуннар-биле кады тулчуушкуннар болгулаан черлерге чордувус. Шиитпирлиг шаап халдаашкынга шериглер Морава хемниң эриинге белеткенген. Ам ында ыржымны чүү-даа үревейн турар. Харагалзал пунктузу турган хүрээжигеш. Ооң коңга кагар черинден Годонинни эргий көрүп болур. Тиилелгелиг тулчуушкуннуң төөгүзү — гранит тураскаалдар, мемориал самбыралары, бөдүүн солдат чевеглер. Кижиниң өөрүп четтирген сактыышкыны.

...Йозеф Шпичка, Вашко Урбан, Павел Веселы болгаш өске-даа хөй-хөй кижилер Чехословакияның Коммунистиг партиязының чажыт хоорай комитединиң кыйгырыы-биле Кызыл Шеригге боо-чепсектиг дузалажып кирген. Олар дайынчы дружиналарга киргеш, дайзынның холунга турган девискээрлерге удурланыышкын одагларын тургузуп, үр үеде маңаан хосталгага орукту ажыдып турганнар. Годонинни долузу-биле чок кылыры оларның ачызында болдунмаан. Совет Армияның согуушкуннарынга шыдашпайн аткаарлап турган фашистер хоорайны чаза тепсиптер деп шиитпирлээн. Кол кудумчуну дургаар санитар машиналарын чыскаапкан. Кайызында-даа каш-каш тонна частыр бүдүмелдер. Кедергей кара сагыштыг бодал турган. Ынчалза-даа фашистерниң оозу бүтпээн. Чех патриоттар болгаш совет дайынчылар частыышкынны болдурбайн барган...

Эрги годонин чевээ дайынчы төөгүлүг. Хоорай дээш тулчуушкунну моон башкарып турган, мында хоорайны хостап тура амы-тынын ышкынганнарны хөөржүткен. Баштай хосталган бо чех хоорай дээш 93 кижи өлүрткен. Гладыш, Дмитренко, Соколов, Вяткин, Иремадзе... Алдан ийизиниң ады, фамилиязы бар. 31 кижи «билдипместер» даңзызында.

Йозеф Шпичка мынча деп сактып орар:

— Көңгүс аныяк офицер база ийи совет солдат-биле өлүрткеннерни чыып, тулчуушкун шөлүн эргээн бис. Шериг жетоннарны рюкзакка суп ап чордувус. Кежээликтей командылал пунктузунга чедип келдивис. Мен ол өөрүм-биле байырлашкаш, бажыңымче углай каш базып чорумда-ла, оларның машиназынга снаряд кээп душкен. Грузовикке органнар шупту өлүрткен. Жетоннарны дыка үр дилеп келдивис, ынчалза-даа шуптузун чыып ап шыдаваан бис.

Совет солдаттар фашистерни улаштыр сүрүп чорупкан, а Годонин баштайгы хостуг эртенин уткаан. Ону Москва демдеглээн: Дээди Кол командылакчының дужаалы-биле Ийиги Украин фронтунуң маадырлыг шериглеринге, Годонинниң хостакчыларынга, бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалы салюттаан. Ол хүн Мораваны кежир көвүрүгнү септээр дээш ийи муң годонинчилер эрикке чедип келген. Ийи хонганда көвүрүг кылдынган: «үжен дөрттер» болгаш боду чоруур үтер-боолар чалаг шеригге дузалаары-биле үнүпкен.

Хоорай музейинде дайын чылдарының документилерин, эт-севин, фото-чуруктарын чыгган. Бо чурукта хоорайның баштайгы комендантызы капитан Н. Ф. Илюхин, ооң чанында тайбың амыдыралды катап тургусчуп турган дайынчы өңнүктери — совет дайынчылар болгаш чехословак патриоттар. Хосталга хүнүнде хоорайжылар «Тураскаал дептерин» кылып алыр деп шиитпирлээн. Маадырлыг чоруу дээш, ажыл-херээ дээш, найырал дээш бүгү-ле телептиг кижилер аңаа демдегледир дээн. Революстуг национал комитеттиң шиитпири ёзугаар дептерге бир дугаарында хоорайның комендантызы Н. Ф. Илюхин ат салган. Бижимелдер аразында фронтучу-шүлүкчү, хоорайның хостакчыларының бирээзи Семен Гудзенконуң одуруглары база бар. Амгы Годонинниң төөгүзүнге хамааржыр бир бижимел бо. 1956 чылдың январь 1-де Декаржтарның өг-бүлезинге Иржи деп адаан оол төрүттүнген. Чаш кижиниң ада-иези ол фактыны «Тураскаал дептеринге» киир бижиткеш, оглун ак сеткилдиг, шынчы, социалистиг Чехословакияның ёзулуг оглу кылдыр кижизидерин даңгыраглааннар.

Ада-ие бодунуң хүлээлгезин күүсеткен. Годонинниң бүдүрүлгелериниң бирээзинде бригадир Иржи Декарж ада-иезиниң чагыын телептиг күүседип турар. Ооң өңнүктери-даа, Иржини тып алырынга дузалашкан хоорай мэри Э. Шварц-даа ынчап санап турар. 33 муң чурттакчылыг Годонин база ындыг, ол бодунуң хостакчыларының чагыгларынга шынчы.

Валерий РЖЕВСКИЙ,
СЭТА-ның корр.
Годонин — Прага.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Острава — Карвин бассейниниң шахтёрлары Чехословакияның хосталганының Тиилелге хүнү-биле капсырлажыр байырлалын күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннери-биле уткаан. Дагжы коллективтер чыл эгезинден бээр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле тос рекордту тургускан. Бедик шынарлыг 20 муң тонна хөмүр-дашты пландан ажыр казып тыпкан.

БРАТИСЛАВА. Бүдүрүлгениң модернизастаары, продукцияның ассортиментизин чогуур үезинде чаартыры болгаш ооң техниктиг деңнелин бедидери — ЧКП-ның XVII съездизиниң экономиканы интенсификастаарының талазы-биле шиитпирлерин амыдыралга боттандырарының оруктарының бирээзи. Словакияда прибор тудуушкунунуң улуг бүдүрүлгезиниң — чөөн-словак Стропков хоорайда «Тесла» заводтуң коллективи ынчалдыр санап турар. Ооң продукциязын херек кырында чехословак өг-бүле бүрүзүнден көрүп болур. Ында янзы-бүрү барык бир миллион телефон аппараттарын чыл бүрү кылып үндүрүп турар.

Бүгү завод продукциязының барык дең кезиин экспортче чорудуп турар. Ооң эң хөйүн Совет Эвилели садып ап турар. Чүгле бо чылын безин барык 400 муң телефон аппарадын ССРЭ-ге белеткеп бээр.

БУДАПЕШТ. Совет бүдүрүлгениң амыдырал техниказы венгр садып алыкчыларның аразынга чарлап тайылбырлаар чорукту негевейн турар. «ССРЭ-ге кылган» дээн маркалыг телевизорлар, радиоприёмниктер, соодукчулар, хеп чуур машиналар, шактар болгаш өске-даа бараанар Венгрияда калбак сурагжаан болгаш чоңга негелделиг. Совет бүдүрүлгелер Венгрияга амыдыралдың янзы-бүрү техниказын болгаш дериг-херекселдерин чыл бүрү ортумаа-биле 30 ажыг миллион рубльге садып турар. Эгелээн чедиги беш чылда венгр чагыкчылар совет амыдырал приборларын садып алырын көвүдедирин телевилээн.

СОФИЯ. Даг чурумалының катаптаттынмас чаражы-биле туристерни боттарынче хандыкшыдып турар Рила болгаш Пирин дагларының хөй санныг хөлдери сөөлгү үеде улус ажыл-агыйжы улам чугула ужур-дузалыг болуп кел чыдар. Оларның кайгамчык арыг сугларында форель балыкты үлетпүржү арга-биле кужениишкинниг өстүрүп турар. Олар иштики-даа, даштыкы-даа рыноктарда калбак сураглыг. Балыктың үнелиг бо аймааның байлаңнарын өстүрери-биле Разлог хоорайның чоогунда тускай ферманы тудкан. Оларның чемгерериниң херээн автоматика бүрүн контрольдап, өзүлдезиниң байдалын хайгаарап турар. Фермага эрткен чылын өстүрген бир чылдың форельдерин даг хөлдеринче салып киирген.

ПХЕНЬЯН. Эртемниң болгаш техниканың мурнакчы чедиишкиннерин практикага улам калбак нептередириниң, социалистиг тургузуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээринге КУДР-ның чаартыкчыларының болгаш чогаадыкчыларының салыышкынын улгаттырарының, ажылчы чоннарының чогаадыкчы идепкейин бедидериниң айтырыгларынга республиканың доозулган эртем-техниктиг фестивальды тураскааткан.

Чурттуң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдап турар 220 муң ажыг бүдүрүлгечи чаартыкчылар боттарының кылыгларын болгаш ажыдыышкыннарын жюри көөр кылдыр киирген. Оларның дыка хөйүнге бедик үнелээшкинни берген, 160 чогаадылгаларның авторларын лауреаттар кылдыр санаан.

Эртем-техниктиг депшилге дээш шимчээшкин улусчу Корейде массалыг бүдүштүг апарган. Ол болза, үлетпүр продукциязын кылып үндүрерин көвүдедир, чиг эттиң, одаар чүүлдү болгаш материалдарны камнаар дээш демиселдиң кол факторларының бирээзи болуп турар. КУДР-ның чогаадыкчыларының болгаш чаартыкчыларының үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының түңнелинде сөөлгү алды чылда янзы-бүрү хевириниң 130 муң ажыг чаа машиналарын болгаш дериглелерни чогаатқан болгаш нептереткен.

(СЭТА).

В. П. КАРПОВТУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Ядролуг болгаш космос чепсектериниң талазы-биле АКШ-тың делегациязы-биле чугаалажыышкыннарның бешки ээлчээн чорудары-биле ССРЭ-ниң делегациязы ында чеде берген.

Совет-америк чугаалажыышкыннарның көөр айтырыгларында боо-чепсекти чаңдере бүдүрерни уламчылаарының болгаш ону улам көвүдедириниң айыылдыг угланыышкыннарын соксадыры, дүшкүүрлүг чорукту кошкадыры болгаш ядролуг дайынның үнүп келириниң айыылын эвээжедири чергелиг айтырыгларны киирген деп, Женевага чеде бергеш, совет делегацияның удуртукчузу В. П. Карпов онзалап демдеглээн.

Чугаалажыышкыннарның эгезинде-ле, Совет Эвилели космоска чепсекти эндере тургузарын болдурбас болгаш ону Черге эндерилдирерин чайладыр ужурлуг кайызының-даа хүлээп ап болуру үндезинге дээштиг дугуржулгаларны чедип алырынче чүткүл салып келген. Чугаалажыышкыннарга ССРЭ-ниң туружузуң үндезинин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң бо чылдың январь 15-те кылган Медеглелинде ядролуг чепсекти үе-чадалап чок кылырының программазы тургузуп турар.

Чугаалажыышкыннарга совет тала бүгү үш угланыышкынга — космос, шаап халдаар стратегтиг чепсектер, Европада ортумак ыракшылдың чепсектериниң талазы-биле делгереңгей болгаш тодаргай саналдарны киирген. Ол саналдар Каттышкан Штаттар-биле ооң мурнунда дугуржуп алганы чугаалажыышкыннарның мандадын боттандырып чорударының сорулгаларынга бүрүнү-биле болгаш долузу-биле харылзап турар. Кайызынга-даа хүлээп ап болур шиитпирлерни хүлээп алырынга эки тура сорук болгаш белен байдал турар болза, өске талага совет туруш дугуржуп алырынга боттуг аргаларны берип турар. Ооң-биле кады чугаалажыышкыннарда боттуг бүрүнгаар депшилгениң чогуу ажы-биле чугаалаар ужурлуг. Дээди деңнелге совет-америк ужуражыышкынның үезинде принципиалдыг айтырыглар талазы-биле, а ол ышкаш Женева чугаалажыышкыннарының дүргедедир дугайында дугуржуушкун турбуже, америк тала ол шиитпирлерни амыдыралга боттандырып чорудары-биле херек кырында чүнү-даа кылбайн турар. Харын оон туружук сөөлгү үеде — чугаалажыышкыннардан дашкаар Каттышкан Штаттар дүшкүүрлүг чорукту күштелдирээринче, дайын айыылын күштелдирееринче ажы-биле угланган хөделиишкиннерни кылып турар. Ындыг чорук бүгүдеге дүвүренчиг болбас аргажок.

МАРКСТЫҢ БОЛГАШ ЭНГЕЛЬСТИҢ ЧОГААЛДАРЫ КЫДАТ ДЫЛДА

ПЕКИН. (СЭТА). «Жэньминь жибао» солуннуң дыңнатканы-биле алырга, К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң чогаалдарын кыдат дылга 50 томнуг кылдыр үндүрер талазы-биле КУР-га 30 чыл иштинде үргүлчүлеп келген ажыл доозулган.

Ол үндүрүлгени СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң орус дылга белеткеп үндүргенин болгаш оларны немец дылга баштайгы парлап үндүргенин барымдаалап тургаш, боттандырып чоруткан деп медеглелинде айыткан.

Ол болуушкунга тураскааткан хуралга чүве чугаалааш, ККП ТК-ның пропаганда килдизиниң эргелекчизи Чжу Хоуцзэ марксизм—күчүлүг чепсек-тир, ынчангаш К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң чогаалдарын парлап үндүргени Кыдатка улуг ужур-дузалыг болур деп онзалап демдеглээн.

ЯПОНИЯНЫҢ ЭРИКТЕРИНЧЕ УГЛАНДЫР

Бодунуң Оожум океан флодунуң согутжу күчүзүн улгаттырарын Каттышкан Штаттар уламчылап турар. Вашингтондан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Пентагон агаардан халдаашкынга удур камгалалдың чаа хевириниң ракета системалары-биле чепсегленген «Тикондерога» класстың эң чаа крейсерлериниң бирээзин Японияның эриктеринче чорудар дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп турар. Ол корабльдерде тургускан электроннуг чепсек-херекселдер хары утда агаарда чораан элээн каш чүүлдерни чок кылыр арганы берип турар. Келир чылын ындыг крейсерни Пентагоннуң шериг-далайның улуг комплекизи туруп турар Йокосукеге азы Сасебога доктаамал «тургузар» деп турар.

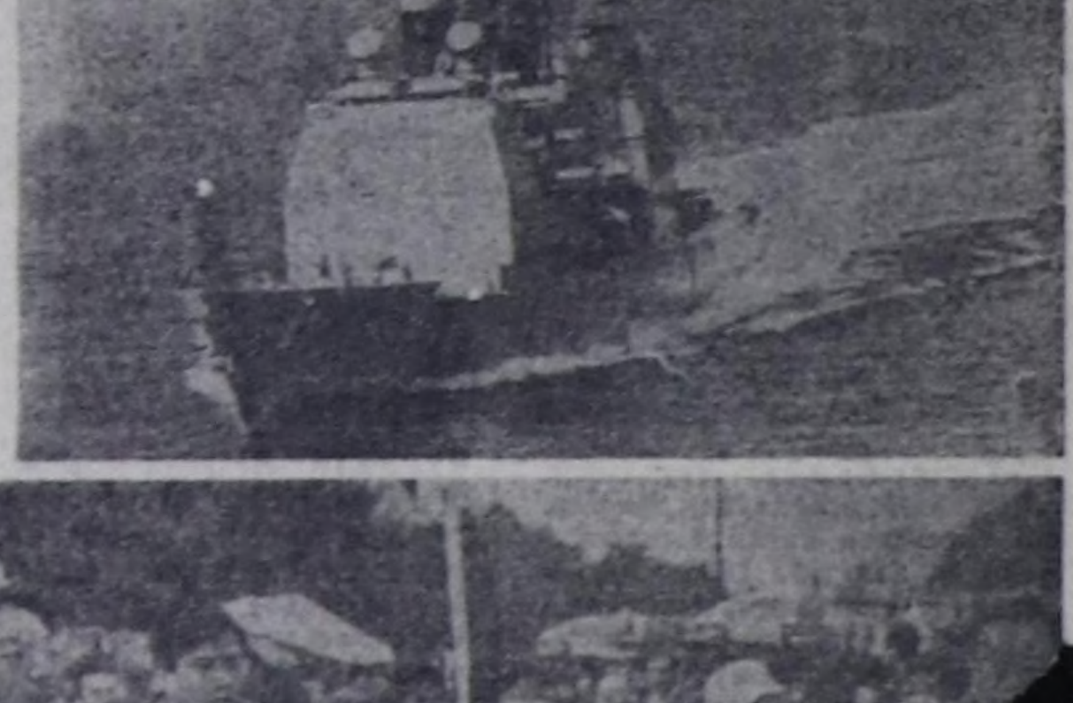

Кырында чурукта: «Тикондерога» класстың ракеталыг крейсери дайынчы поход үезинде.

Адаанда чурукта: Вашингтоннуң болгаш Токио чазаанның милитаристиг дугуржуушкунунга база Японияда америк шериглерниң туруп турарынга удурланган хөй санныг чыскаалдарның бирээзиниң киржикчилери.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ»
МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Уланчызы. Эгези № 110 «Шында»).

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Салчак Балганович **Күнчү** — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыны.

Данзы-Белек Успун-Сүрүнович **Хертек** — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыны.

ӨВҮР РАЙОНДАН

Донгак Ойдупович **Дамбаа** — «Торгалыг» совхозтуң кол бухгалтери.

Саакпан Монгушовна **Монгуш** — районнуң санэпидстанциязының санитарказы.

Александра Төмүр-ооловна **Ондар** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Мижит Лопсан-Доржуевна **Сат** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Кара-кыс Сагаан-ооловна **Тюлюш** — «Торгалыг» совхозтуң малчыны.

Валентина Ховалыговна **Элбек** — районнуң төп эмнелгезиниң фельдшери.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Зинаида Федосеевна **Бурдюк** — Туран хоорайда уруглар яслизинде эмчиниң улуг сестразы.

Николай Гермагенович **Изместьев** — «Өөк» совхозтуң Тарлаг салбырының эргелекчизи.

Александр Тасбыракович **Кал-оол** — «Өөк» совхозтуң инекчизи.

Светлана Андреевна **Күскежик** — Аржаан суурда участок эмнелгезиниң акушерказы.

Татьяна Ильинична **Лавренко** — Респотребсоюзтуң «Өөк» ажылчын кооперациязының экономизи.

Монгуш Бальчиевич **Насак-Доржу** — «Өөк» совхозтуң малчыны.

Мария Ивановна **Пальчеаская** — районнуң төп эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Георгий Фёдорович **Понасов** — «Кызыл тараачын» совхозтуң тракторизи.

Ольга Георгиевна **Сосновских** — Туран хоорайда уруглар яслизиниң ажылчыны.

Байыр-оол Ховалыгович **Хөлчүкпен** — «Кызыл тараачын» совхозтуң тракторизи.

Салзынмаа Союнчуповна **Чыргал** — Хүт ортумак школазының техажылчыны.

Клавдия Кенденовна **Шыырап** — «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылчыны.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Зоя Дмитриевна **Базарова** — «Тыва кобальт» комбинаттың улуг бухгалтери.

Кыргыс Чанзанович **Бильчир-оол** — Тока аттыг совхозтуң малчыны.

Ахат Газизович **Газизов** — «Тываагроүлетпүртудуг» каттыжыышкынының Дүргенде ажыл-агыйлар аразының мех-колоннаазының экскаватор машинизи.

Мария Леонтьевна **Долгих** — Балгазын ортумак школазының интернадында повар.

Лидия Николаевна **Жмакина** — Дүрген эге школазының башкызы.

Татьяна Александровна **Караваева** — Күрстрах инспекциязының агентизи.

Алексей Владимирович **Ковалевский** — «Тыва кобальт» комбинаттың склад ажыл-агыйының начальниги.

Анатолий Алексеевич **Лежепеков** — Бай-Хаактың профессионал өрт отрядының чолаачызы.

Ирина Парфёновна **Манеева** — Балгазын сельпозунуң столоваязының улуг повары.

Лукерья Фёдоровна **Орешкова** — Владимировка ортумак школазының интернадының повары.

Валентина Васильевна **Орлова** — СЭКП райкомунуң техажылчыны.

Серженмаа Быраевна **Оюн** — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Дондуп Салчакович **Серен-Чимит** — Тока аттыг совхозтуң малчыны.

Васса Ефимовна **Соколова** — Балгазын сельпозунуң кондитер кылыглар цехиниң ажылчыны.

Иван Васильевич **Чучев** — Балгазын нефтебаазазының директору.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Кызыл-Уруг Шарыжыкпановна **Балы-Баир** — «О. Шыпаа» совхозтуң малчыны.

Леонид Владимирович **Волков** — Шуурмак лесничествозунуң электросварщиги.

Дерме Чигеевич **Доржу** — Тес-Хемниң ыяш ажыл-агыйының директору.

Седен-оол Маадырович **Намзырай** — «Кызыгаар» совхозтуң тракторизи.

Капеек Норбуевна **Седен** — «О. Шыпаа» совхозтуң малчыны.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Долзатмаа Санчат-ооловна **Ачиты** — Тоора-Хем ортумак школазының интернадының повары.

Күрүмаа Ензаковна **Донгак** — Тоора-Хем ортумак школазының башкызы.

Лидия Алексеевна **Дорофеева** — Тоора-Хем ортумак школазының библиотекары.

Надежда Лукинична **Глазкова** — Тоора-Хем ортумак школазының башкызы.

Галина Петровна **Селина** — Тоора-Хем ортумак школазының башкызы.

Дадар Дорлуковна **Тюлюш** — Тоора-Хем ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Валентина Алексеевна **Ухлова** — Тоора-Хем ортумак школазының башкызы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чаш-оол Кыргысович **Айыр-Санаа** — Респотребсоюзтуң «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының баштаар черинин даргазы.

Мария Ефимовна **Лаушкина** — Шагаан-Арыгда профессионал өрт кезээниң ажылчыны.

Александр Матвеевич **Мещеряков** — Шагаан-Арыгда профессионал өрт кезээниң чолаачызы.

Леонид Ильич **Мохов** — Шагаан-Арыгда профессионал өрт кезээниң чолаачызы.

Валентина Николаевна **Светлолобова** — чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң идик дааракчызы.

Илья Игнатьевич **Хисматулин** — Шагаан-Арыгда профессионал өрт кезээниң чолаачызы.

Валентин Васильевич **Хангаев** — районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлелиниң даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң
Секретары Н. БОЙДУ.

Кызыл хоорай,
1986 чылдың апрель 25.

Мустай КАРИМ, башкир чогаалчы, Ленинчи шаңналдың лауреады.

БИСТИҢ АЧАВЫСТЫ КӨРДҮҢЕР БЕ?

— Дайын төнген! Бис тиилээн бис!— дижип, улуг улус бот-боттарын куспактажып турганнар.

Хамык чоң база катап клуб чанынга чыглып келген. Бис Марат болгаш Фатима-биле база-ла барган бис. Аңаа бистиң кудумчувуста чурттап турар чараш башкы чүве чугаалаан. Кажан ол чүве чугаалап турда, хөй-ле херээженнер, каттыржып-даа, ыглажып-даа турар болду.

Олар чүге ыглажып турарлары ол, кырган-ачай?— деп айтырган мен.

— Бо дээрге чигирзиг карак чажы-дыр, төлүм, бо дээрге, өөрүшкүнүң карак чажы-дыр—деп, Мансур кырган-ача чугаалады.

Кажан ол ынча деп чугааларга, мээң база ыглаксаам кели берди, ынчалза-даа туттундум, чүге дээрге чаштардан кым-даа ыглавайн тур. Мындыг чигирзиг карак чаштарлыг херээженнер, эң ылангыя кырган нелер ыглажыр чүве-дир деп эскерип кагдым. Маадыр Тимербектиң шулбустан хостаан кыстары база ынчаар ыглажып турганнар.

Бир үтбай Оксананы холдарынга көдүргеш, чугаалайдыр:

— Ам эргим уругларым, силер, кедергей аас-кежиктиг болур силер. Мындыг кончуг чыланны тиилеп кааныывыс бодур!

Кежээ Мансур кырган-ача биле Фархуниса кырган-ава шай ижер дээш бистиинге келдилер. Бис Оксана-биле кежээге чедир кудумчуга ойнап келдивис, а улуг улус бажың бүрүзүнде столдар артында олурупкан, бот-боттарын хүндүлежип, ырлажып турдулар. Кажан кижилерге хөглүг болганда, олар ырлажырлар. Кажан ачамдан чагаа алгаш, авам база-ла ырлаар турду. Шупту улус долгандыр хөглеп турда, экизин чүү дээр боор!

Ол хүнден эгелээш, бис ачавысты манап эгелээн бис. Чодурааның чечектери чазылгаш, дүжүп калган, яблонялар чечектели бергилээннер. Оон соонда сиген кезиишкини, тараа ажаар үе мырыңай чедип келген. А ачавыс сураг. «Удавас көржүр бээр бис» деп чагаазынга бижээниңден бээр хөй-ле хүннер эртти. Кежээлерде, авам ажылдан келгеш, бажың иштин аштаар турду: ол ханаларны, көзенектерни чуггаш, печканы чугайлап каар.

Бис Оксана-биле херим иштин аштаарынга аңаа дузалажып турдувус, ында ам күзүрүмчүтеш безин чок.

Болганчок-ла бис дуңмам-биле суур кыдыынче үне бергеш, ачавыс кел чор бе дээш, оруке көрүп тургулаар бис. Ынчалза-даа ол сураг хевээр. Мынча ур чанып келбес кижилер база тургулаар-дыр!

— Кымның чанып келгенин билир сен бе, Кюнбике? Көвүрүг чанында чурттап турар Бакирниң оглу Рамазан-дыр. Ынчаарга ам, арткаиннары удавас чедип келирлер-дир — деп, Мансур кырган-ача авамга медээледи.

— Чарлык үнгенден бээр ур-ле болду. Оон кадында бистиң ачавыс дөрт катап балыглаткан болгай— деп, авам чугаалады.

Чарлык деп чүл дээрзин билир мен. Ачамның чанып келиринге холбаалыг болганда, эки-ле чүве-дир ийин. Оксананы аяар дашкаар кыйгырдым.

— Дыңнадың бе?— деп айтырдым.

— Чүнү?

— Рамазан дугайын. Аңаа бараалам.

Дуңмам дораан чөпшээрешти.

Бис херим адаа-биле өткеш, көвүрүг чанында бажынче кудумчулап караннадыптывыс. Рушан-даа эскербес кылдыр, ынчаар дүрген маңнажып ор бис. Шынап-ла, ол бир эвес эскерип-даа каан болза, дажай бербес ийик. Оксананың идини сал кырынче октапканындан бээр ол биске дегбестей берген. А ол мындыг язылыг болган чүве; Бис Рушанны тудуп алгаш, оон холдарын долгааш, карактарын Фатиманың аржыылчыгажы-биле шарып каан бис. Езулуг кижи болур мен деп аазаар кылдыр ону албадапкан бис. Марат ону эттээр бодаза-даа, ынчалбаан. «Дайын төнген дээш өөрүшкү-биле сени өршээп тур мен» деп, ол чугаалаан.

Бис Рушанны туттурууушкундан хостап каан бис. Рушаның эки кижи апарганы бо-дур.

Башкир кырган-ачаның чурттап турары көвүрүг чанында бажыңны билир мен. Ында сесерликте, брустуг херим ында, бичии кызыл яблокчугаштар бар, чүгле олар ам-даа бышпааннар, почта бар чыткаш көрген мен, ону мен эки билир мен.

Мээң биле Оксана башкир кырган-ачаның бажынынга чедир маннажы бергеш, тура дүштүвүс. Хаалга ажык болду. Мен херимни оваарымчалыг бакылай бердим.

— Хаалгага кым сынмайн тур?— деп, херимден бир-ле кижи ыткыр айтырды.—Улуг хаалгаларны ажыдар апаар бе?

Мен корга бергеш, халып ынай боор деп бардым, ынчалза-даа ол-ла үн ам мээңээ ээлдээ кончуг ышкаш апарды:

— Эргим ажы-төл, кирип көрүңер! Аалчы болуп келген улус херим артынга турбас ужурлуг.

Бис Оксана-биле херим иштинче кире бердивис. Текпе кырында кызыл-шеригжи акый шетка-биле сапыктарын аштап тур, ооң хөрээнде медальдар кылгырткайнып турлар.

Ол акый бисче көргеш, хүлүмзүрей-дир.

— Бо-дур—деп Оксананың кулаанга сымырандым. Кызыл-шеригжи сапыктарын аштаарын соксап кагды.

— Эргимнерим чүге чор силер?— деп, ол айтырды.

— Аваа-ла—деп аймай бергеш харыыладым.

Оксана мээң чениимден тыртыпты.

— Ямиль уттупту, акый, бис силерге херектиг чор бис — дээш, Оксана дидими-биле бурунгаар басты.— Силер бистиң ачавысты көрген ирги силер бе? Ол кажан чанып келир ирги?

— Силерниң ачаңар кым деп кижил?

— Кавалерист кижи. Ол үш медальдыг.

— Ынчаарга билир мен!— деп, акый хөглүг чугаалайдыр. Ооң каттырып турарындан-на бистиң армиявыс тиилеп каан болгаш кижилер аалдарынче чанып кээп турар дээш, өөрүп турары илдең-дир. — Мен ону чаныптарым мурнунда көрбейн бардым. Ынчалза-даа ол удавас чанып чедип келир, көңгүс-ле удавас.

Бо минутада мээң ачам чедип келген, ам бажынче кирип кээр ышкаш болду. А бир эвес, шынап-ла, херек кырында ындыг болза канчаарыл?

— Бис чаныптарывыс ол, акый— деп чугаалааш, дуңмамның холундан тудуп алдым.

— Турунар, турунар!— деп, кызыл-шеригжи акый бисти доктааткаш, ажык көзенекче алгыра-дыр:— Авай, мында, бисте аалчылар келди, чүүхөөден үндүрүп келем.

Бажыңдан каас платьелиг кырган-ава үнүп келгеш, биске ийи-ийи тоорук, бир-бир конфета берди. Бис «Четтирдивис» диштивис. А кызыл-шеригжи акый бисти ам-даа айтырбышаан:

— Силер ийистер силер бе? Дурт-сынынар ден-дир.

— Чок, ийистер эвес, бис аңаа-ла ийи бис.

— Бо мээң бичии дуңмамдыр— деп харыыладым.

Бис дүрген-не ынай болдувус.

— Мен мындыг кызыл-шеригжилерни хөйнү көрген мен — деп, Оксана чугаалай-дыр.

— Каяа?

— Дайынга, моон хөлчок ыракка.

Оксана ам база-ла мындыг билдинмес сөстерни чугаалады! Дайынныг черге бичии уруглар чоруур боор бе? Ынчалза-даа мен айтырбадым. Оксана хомудай бээр чадавас.

Бис бажынга чедип кээривиске— ававыс ажылдай берген, чок болду. Хаалганы шоочалаваан, а чээрген-биле ызыртып каан болду.

• • •

Кежээки-не удуурувус мурнунда, ачавыстың чуруун көөр бис. Аңаа Оксана мынча дээр:

— Дүрген чанып кел даан, ачай, дүрген-не!

— Ачавыс дайзыннарны кончуг ырады сывыра берген болгаш дүрген чанып келбейн турары ол-дур. Ындыг аа, Оксана?

«Дүрген-не даң адар болза, ачам чанып келир болза» деп, кежээниң-не бодап кээр мен.

Ававыс Оксана-биле бисче көргеш, улуг тынып каар.

МОСКВАДАН РЕПОРТАЖТАР

Жан-Ришар БЛОК (1884—1947) — француз чогаалчы болгаш хөй-ниити ажылдакчы. 1921 чылдан ФКП кежигүнү. 1923 чылдан эгелеп Р. Ролан-биле «Эроп» деп дептилгелиг үзелдиг журналды редакторлап турган. Францияны гитлержилерниң эжелеп алганының соонда Удурланыышкын шимчээшкининиң чажыт парлалгазын тургузарынга киришкен. 1941 чылдың чазынындан ССРЭ-ден дамчыдылгаларны кылып, Москва радиозун дамчыштыр чүве чугаалап турган.

«Москвадан репортаж» деп сактыышкыннарындан үзүндүнү мооң адаанда парладывыс.

Сталинград чоогунга тиилелге

1943 чылдың февраль 3.

Ол-дур, 1943 чылдың февраль 2-де бүгү делегей дайзынның эң-не шилиттинген армияларының, эң-не эки армияларының ат-алдар чок бууралаанының дугайын дыңнаан. Диштеринге чедир чепсегленген 330 муң кижилиг армияның быдаан, чудааи, боо-чепсээн черге октаан кижилерниң бөлүү боол хуула бээринге каш хонук херек деп? Гитлерниң алдыгы армиязы аңаа мындыг харыыны берген: чеден ийи хонук аңаа четчир. Он неделя дургузунда олардан 235 муң кижи октардан, аштан, сооктан болгаш аарыглардан өлген.

Мээң чаңгыс чер-чурттугларым? Чоокта чаа-ла мактанып, көөргеттинип турган Гитлер Чөөн чүкте Кызыл Шеригниң тывылдырганы коргунчуг оюлганнарны чамаары-биле Барыын чүкте бодунуң дивизияларын далаш-биле чыып турар. Совет ужудукчуларының аңлара адып турар немец самолёттары ийи-ле неделя мурнунда Сицилияга турган. База бир немец армияның солдаттары генералдары-биле кады Воронеж чоогунга бүзээлеткеш, дүжүп берип турар...

1943 чылдың февраль 9.

...А ам, парижчилер, кичээнгейлиг дыңнаңар: 1940 чылдың июньда Парижче шургуп кирген болгаш бистиң найысылалывысты ээлеп алган баштайгы үш дивизиядан ам чүү-даа артпаан! Оларны Сталинград чоогунга чылча берип каапкан, орустар Париж дээш биске өжээн негеп бергени ол-дур. Орустар Франция дээш өжээн негеп тур!

Эрткен чылдың кышкы (Москва чоогунуң) тулчуушкуннарының дугайында «Бис буураарынга чоок турган бис» деп Гитлер билинген дээр. Бо чылдың кыжы оон-даа коргунчуг болган, немецтерниң когаралчалдирии эрткен чылдаазы-биле деңнээр-даа ужур чок хөй. Гитлерге өлүмнүг согуглу таварыштырган.

Оларны мен көрдүм

1944 чылдың июль 19.

Оларны мен шуптузун чапчаа-ла көрдүм. 576000! Гитлержи «Төп» деп аг-шеригниң артыы ол. Витебск, Бобруйск, Минск чоогунга туттурганнар-дыр.

Сөөлгү тулчуушкуннарга туттурган 576000 немецтер — олар Москваны таварты төнмес-батпас эртип турду. Оларны 19 генералдары баштап алган. А офицерлери дээрге бүдүн полк чеде бөөр.

Оларны мен көөр дээш, бүгү москвачылар дег, үнүп келген мен. Кудумчуларда кижи турар чер шуут чок. Дүвүрээзин чок болурунче радио дамчыштыр кыйгырып турду. Ол колдуунда артык сагындырыг болду. Москвачыларның көрүкчүлеп үнүп келген бөлүү дыка чурум-сагылгалыг, төлептиг чоруун көргүскен. Херек кырында алыр болза, гитлержилерниң эң каржы-лерзии чоруун кайы улус эң хөйнү көргенил? Мени долгандыр херээженнер турдулар. Олар эжелел үезинде гитлержилерниң аажылаашкынын көрүп эрткен. Олар эжелекчилерниң араатанзыг, калчаалыг дерзии чоруунуң дугайында чугаалап турдулар. Ол херээженнерниң карактарынга эриин ашкы дег көөр хөөн чок чорук чайыннап турду. Ону олар келир салгалдарга дамчыдары, тоол дег кылдыр дамчыдары магат чок.

Орустар — кижилерге ынак, кижизиг чон. Аштырган дайзынынче көрүп тура, олар боттарының килеңин тудуп шыдап турдулар. Оларның арыннарындан эдепсиниш кайгаан, азааргааны-даа көрүп болур. Элбээрип самдараарган эртип турар бо бөлүк делегейни тиилеп алырының дугайында күзеп турган шериг бо чүве бе деп айтыргаизыг-даа.

Агаар каан-аяс болган, москвачылар бедүүн пөс костюмнерлиг, чырык платьелерлиг турду. Туттурганнарның черзиг, кара-куу дистиин чыылган чоннуң аразы-биле эртип турда, сымыранган үннер часкы салгын дег чалгып турган.

Бо муң-муң кижилер туттурганнарны чүдексинип, азааргап көрүп эрттирген. Оларның эң сөөлгүлери эрткен соонда, мөңгүнелчек өңнери-биле чайыннальп чоруур суг чаштырар машиналар чедип кээп, асфальтыларны дезинфекциялаар суг-биле чаштырып эрткен. Ынчанна харын орус чоннуң кыжырып шооткан каткызы үнген. А кажан өндүр улуг чон каттыржып турда, ону чүү чүвеге деңнээр боор.

Сөөлгү тулчуушкуннарга туттурган муң-муң немецтерни Москваны таварты эрттирээни бир-ле тускай уткалыг. Көрүп турганнарның ыржым байдалынга чедир бүгү чүве дайынның канчаалдыр, кайы талаже чайгылганын илередип, төөгүге база бир исти арттырган.

Ынчалзажок ол боду-да аңаа чедип келбээн. Ол — орустарның деңнээр чүве чок энергиязының, эң кайгамчык шыдамының, тура-соруунуң күштүүнүң түңнели ол.

Аяк шайны аартап ора...

АЧАМ ЧАГЫЫ

Шаажаңда куткан сүттү
Ачам пактааш менче сунган.
Чарыштырып ораалы деп
Аалдың улуу сагындырган.
Бөле-хаара ийи холга
Бөөлдей каапкан, утпас-тыр
мен.

Ачам мени ошкап-чыттааш,
Авайымга чагыын берген.
Эзеңгизин кыңгырт кылдыр
Эзир ышкаш кушталдырар
Эки аъды киштевишаан,
Ээзин үдеп чеңивиткен.
Ачам чаадан ээп келбээн
Авам бот боол артып калган.

Кара чажы көгергиже,
Кадыг ишче шымны берген.
Ачаң дөзеп, салга дяген
Авам чагыы хөрээм өөр.
Ада-чурт дээш тынын берген
Адам иүүрү үлегер боор.
Оолчук шаамда чарылза-даа,
Орден кадаан ачам чуруу
Дайын уржууи сагындырып,
Таңныыл ышкаш —чурээмейде.
Улустарга тайбың чолдуң
Узун оруу шөйлүп турзун.
Ок-боонуң ханиыг «дүңү»
Ол-ла хевээр барзын дээр мен.

М. ТИРЧИН.

МӨГЕ СОЛДАТ

Чайлаг сургуул майгыныңның чанын орта
Чалыы эрлер содагланган, девип-девип,
Адыштарын дискектерде даянып кан
Арга бодап, удур көржүп тургулааннар...

Шүүлген мөге шырайында чоргаар түрлүг
Шүүргедээн эзир ышкаш кынны берген,
Делгем хөрээн бурунгаарлай өндейтипкеп
Девип дооскаш, дөңмектерин часкап кагды...

Мага-бодун хепке кулуп, шуткуп каан дег,
Чалыы эрни улус мактап, адай берди:
Майын-Тараа ышкажыл бо, кежээ-дир моң
Сайын-Херел адазындан калышпас-тыр!

Күдер кара Майын-Тараа ооң соонда
Хүрештерге киришпестеп, сураг барган...
Эштериниң чугаазындан дыңнаарымга,
Элегесте экономга кирген дижик...

Ырга кирген Чавыдакка башкылаткаш,
ЧТЗ-ге башкарыкчы болуп турда,
Шеригже баар келдиришкин чедип келген
Ыдык албан хүлээлгеже аъттаныпкан...

Өөредилгээ, хүлээлгеге төлеп шынчы
Өөрү-биле найыралдыг мөге солдат
Өштүг дайзын Совет чуртче халдап кээрге,
Өргүүделди ол-ла дораан бижип киирген.

Мөге солдат Майын-Тараа орай күзүн
Мөндүң, чындың Улуг-Хемни кежип алгаш,
Салым-чолун мөңге кошкан өөрү-биле
Саян ажыр ажытталып чоруй барган.

Дайзын-биле тулчурунга белен кылдыр
Дадыгыышкын белеткелди бүрүн эрткеш,
Ужу, кыдыы көзүлбестээн орус черниң
Улуг, биче хоорайларын дамчып эрткен.

Днепр хем хаажылаан Украинага
Дидим тулчуп атакага чорда безин,
Чаштан тура эштип өскен Кара-Хөлдүң
Чалгыглары сагыжынга кирер чораан.

Фашист дайзын аткан огу сыылап келгеш,
Мага-бодун даңгаар эртен өттүр дээпкен.
— Өжээнимни негеп алыр бүзүреддиг
Өөрүм бар! — деп кыйгы салгаш, барып дүшкен.

Дидим солдат Майын-Тараа улуг чаалың
Тиилелгезин көрбейн барган, ынчалза-даа
Гвардейжи эрес өөрү дайзыннарны
Кыра шапкаш, маадырлар боол чанып келген.

Шаг-шаа-биле төөгү ырап бар-даа чорза,
Салгалдарга ооң ады уттундурбас,
Огар, Алаш, Дапсы хемнер белдиринде
Ооң адын эдилепкен сууржугаш бар.

В. САГААН-ООЛ.

КАТКЫ БАЖЫ КАНЧАП БАРГАН

«Хаак бажы када бергеш, катап үнүп кээр-ле чоор он!» деп кожаңны бо-ла сактып келир апарган мен. Та чүге сактып келгеним ол ийик, боктуг сугиу бодумнун-на кара бажымдыва хөме куттунуп алдым...

Ырда чүү деп, шиның сөглээн болбайн аан, хамык-ла ужур баштактанып билбезимниң хараазы-дыр ийин. Таныыр, билирим баштак кижилерни көөрүмге, арын-шырайында хүлүмзүрүг кезээ шагда хып чоруур. Оларның артында кырывас: бажының дүгү даъс кара, дыргак кагарга сынмас хевээр. А мээң хаваамда сыгыглар ханы чоогалар ышкаш кежиле бергилээн, кижи ортузу четпейн чыдырымда-ла, кастыктарымны ак хыраа дуй алы берген.

Оон баштак чанымны шыдавыже тө кудуп чорааш, назынымны узадып алыр деп бодай бердим. Каткы кандыг-даа аарыгның эми деп номчааным сөөлүнде, сугда салган байлаң-биле дөмей чаңныг кижи болуп хуула бээр деп бардым.

Салган соруглганы амыдыралга боттандырар апаар чүве ыйнаан, дыштаныр хүнүмде кудумчуга бастырып чор мен. Шала эртежик болгаш ындыы ол бе, кудумчуда элеш кыныыр кижи-даа чок. Харын-даа чалгааранчыы дегет. Дедир элейтип чанар чоор бе, ынчаш өрү-куду шуушкан улус эндерли бээрге, таптыг чаңнап-ла тургай мен кылдыр бодааш дедир базыптым. Куду көрүп алгаш, бодаңыр дээш аъттыг кижи удур чортуп келгенин кайыы эскерер ийик.

— Экии! — дизе-ле, Дүкеш-оол шырбаң кудуруктуг шавыдар аът мунуп алган бо үткужуп келген. — Бажыңың дүлгүүрүн чидирипиң бе? — дээш хүлүмзүрүүрге, диштери хүнге каксы чайынналы берди.

— Энир чылын-на читкен дүлгүүр-дүр ийин. Ам кайын эт болурул ол. Чемерере берген-даа болза, кижиниң эди кончуг — деп, кулак дажын негедим.

— Сөөлүнде уруг-дарыын көрүп чоруур ыйнаан — дээш, кижим чоржаң аъдын деспенирге, оозу шимчеш диведи.

Дүкеш-оол суурга хаая кестүр. Ол келгенде баглап каарга безин аңаа турбас, савап турар аъттар мунган келир кижи болгай. Чылгычы кижи ындыг туразында болбайн канчаар. Артында аътты чүзүннеп мунар. Эки аът мунар боорга, ону улус шолалаар. Шола боорда чараш-ла ат болдур ийин. Челер-Аъттыг...

— Шу! Чоп кончуг өлбезек чүвел моң? Чылгычы кижи мындыг чудаан богбаны кайын кызыпканың ол? Чоржаң-Аъттыг эдирээ дег чүве мунмайн чүнү мунар. Тутсуп орам, Чоржаң-Аъттыг — дээш хей каткымны каттырдым.

Дүкеш-оол ыыт-даа чок, аксын доллур суг пактап алган чүве ышкаш, аъдының дыңын шеле соп, оожум чортуп чорупкан.

— Ха! Ха-хаа! — деп, оон соондан көрүп алгаш, шыдавыже каттырган кижи өттүндүм.

Бо канчап барган кижи боор мен дээш бодумну ылавылаардаа мен. Муң-не утаан-сегээним аңаа хире. А каткымның элдептиинден болум безин кайгап ханмадым.

Бир дугаар баштактаныым баштайгы базым кылган чаштың базымындан безин дора болган. Ам канчаар дыштаныр хүнү шак ынчаар чалгаарап эрттирдим. Эртенинде база ажылга шыдавыже баштактаныр деп бодап, шоодуглар болгаш дузаашкыннарлыг номнар-даа ашкылаарымга, мени каттыртыптар чогаал чогулу.

Ажылга келгеш чүгле столум эмгелеп чыдырымда, көдээ Советтиң чарылгазы дарга келдиртипкен деп мындыг.

Кайгай-ла бердим. Челе бээрнмге, дарганың арны калчан сарыг олур. Дүкеш-оолдуң билдирнишкинин номчааш, сы мундуруп-ла келген. Чоржаң-Аъттыг деп шоодуп, кудумчу сыңмас кылдыр кочулап турган дээш, артында хөөредип аппарган. Чайлаар арга чок. Орта-ла олура, харыы хомудал бижип эгеледим. Ужу-бажы бош чүве дег халаңнаан, чүзүн-кандызын чидирипкен чүве сен деп мени шоодуп, аксы-дижин арзайты каттырып, эки-бак сөгледи дээш немепнемеп бижип кагдым.

Көдээ Советке бис ийи каш удаа келдиртен, алак сөөлүнде чаргывысты эш хуузунуң суду чарган. Аңаа кайывыс-даа буруувусту миннир ужурга таварышкан бис. Оон башка херекти улус суду көөр апарган.

Ол-ла олчаан «каткы бажы кадар эвес» дижип, улустуң баштак ырын дыңнаар безин хөңнүм чок болу берген.

Э. ДОНГАК.

«Грузия-фильм» студияның «Чер, сээн оглуң» деп фильмни тургускан кинематографистерниң бөлүүнге 1986 чылдың Ленинчи шаңналын тывыскан.

Кинода хожудангай районнуң партия райкомунуң чаа ...кретарының уруртулгазы... чүе муң-муң шынчы ажылчылерниң күжениишкининиң мурнакчы апарганын. Эки агыйжы эвес, сандаргай

Эгү ажып эрткенин көр...

ЧУРУКТА: Ленинчи шаңналдың лауреаттары: олурарлар— ССРЭ-ниң улустуң артизи, кинорежиссер Р. Чхеидзе (солагай талазында) биле сценарийниң автору С. Жгенти, турарлар — тургузукчу оператор Грузин ССР-ниң улустуң артизи Л. Ахвледиани (солагай талазында) биле кол рольдуң күүседикчизи, республиканың улустуң артизи Т. Чхеидзе.

ШЫДЫРААГА БОДАЛ ХЕРЕК

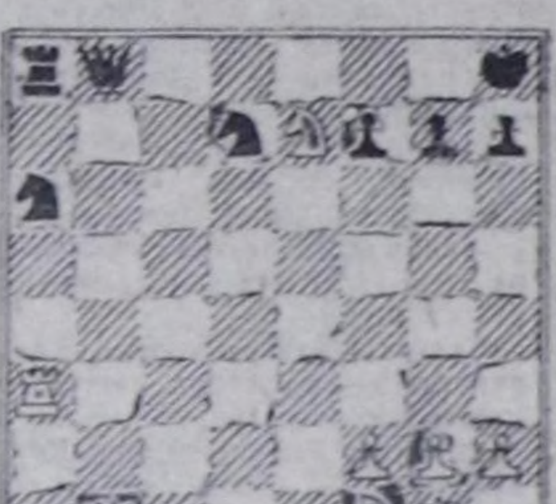

Ак тала баштай көшкеш, тергези-биле аътты чиир болза, бодунга багай, а мерзе мерзени чиир болза, апаа-ла орнаш. Оон дээре кандыг көш бар-дыр, тывыңар?

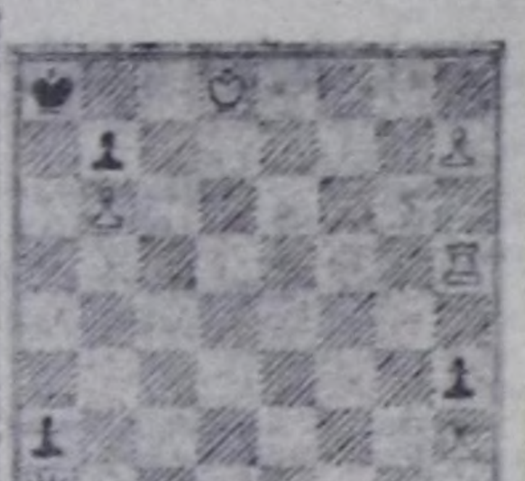

Ак тала эгелээш, удар.

ТВ

МАЙ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.50 — «Утра». Док. телефильм. 9.25 — «Черге амыдырал дээш». Шулуглелдиг композиция. 10.00 — «Тиилелгениң ол хүнү...». Док. телефильм. 11.05 — Уругларга фильм. «Хоорайлан келген уруг». 12.20 — Чадаг-тергеге чарыш. Киевтен дамчыдылга. 12.55 — «Ырак черде ыраккы гарнизонда». Док. телефильм. 13.25 — «Ырак болгаш чоок ыр». 14.10 — Бөгүн — Тиилелге байырлалы. Кургаг чер шериглерниң кол командылакчызы, ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы, Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы Е. Ф. Ивановскийниң чугаазы. 14.25 — Киноконцерт. 15.15 — «Парламентёрлар». Док. телефильм. 15.35 — «Тоолдарның тоолу». Мультфильм. 16.05 — Чадаг-тергеге чарыш. Киевтен дамчыдылга. 16.30 — «Кажангызындан артыкка хөйнү ырлап чораан». Фильм-концерт. 17.20— «Тиилекчилер». Тиилелге байырлалынга тураскааткан дамчыдылга. 18.50 — Фашизмге удур демиселге маадырлыы-биле өлгеннерни тураскаалынга. 19.10 — Симфония музыказының концерти. 19.50 — «ТТ-ниң экранында эң баштай», «Тиилелге». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.45 — «Тиилелге». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 23.10 — Чадаг-тергеге чарыш. Киевтен дамчыдылга. 23.35—23.45—Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Далайже чайгы үеде чорук». Уран-чечен фильм. 9.45 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистов ойнаар. 10.10 — М. Дудин. Поэзия. 10.40 — «Шоолайла миллион». Мультфильм. 11.10 — Аар атлетикага Европаның чемпионады. ГДР-ден дамчыдылга. 11.55 —«Бистиң экипажывыс». Док. телефильм. 12.25 — «Тропининнер». Уран-чечен телефильм. 1 болгаш 2-ги сериялары. 15.10 — Л. Бетховен. № 8 соната. 15.30 — «Олар Төрээн чурт дээш тулчуп турганнар». Уран-чечен фильм. 18.00 — Совет ыр концерти. 18.50 — Фашизмге удур демиселге маадырлыы-биле өлгеннерниң тураскаалынга. 19.10— «Маадыр-хоорайлар». Док. телефильм. 20.10 — «Тамчыктыг улуңар, чаштар!». 20.30 — Дзюдо хурежинге Европа чемпионады. Югославиядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.45 — Эвилелдер бажыңының Колонналыг залынга концерт. 22.55—23.25 — А. Толстой. «Орус характер».

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

(Солуннуң дараазындагы номери май 11-де үнер).

КИНО

МАЙ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Я люблю Вас больше жизни» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Первоклассница» 10.00, 13.30, «Хлеб пахнет порохом» 11.40, 15.10, «Куда идёшь, солдат?» 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Точка отсчёта» 14.00, «Зелёный остров» 12.00, «Мы обвиняем» 16.10, 19.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «За околицей дракон» 10.00, «Жди меня» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

МАЙ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Жертва обмана» 9.30, 12.20, 15.10, 18.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 10.00, 13.20, «Город мастеров» 11.40, 15.00, «Я люблю Вас больше жизни» 16.40, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Куда идёшь, солдат?» 14.00, 16.00, 18.00, «Точка отсчёта» 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «За околицей дракон» 10.00, «Легенда о любви» 11.30, 14.00, 17.40, 20.10 шактарда.

Республиканың хөгжүм-шии театрынга
Май 9-10-да — Театрның 50 чылынга тураскааткан
ТЕАТРЖЫТКАН КОНЦЕРТ
Эгелээри — май 9-та — 17 шакта, май 10-да — 18 шакта.
Май 11-де. Р. Погодин.
«КӨК КААРГАН».
Ийи кезектиг фантастиктиг тоол. Эгелээри 10 шакта.
Май 11-де. С. Тока
«ДӨҢГҮР-ООЛ»
Ийи кежегелиг шии.
Эгелээри — 19 шак 30 минутада.

Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер
Чагыг № 3292.

ШЫН
ССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00646